

APIE PIRMAŠIAS KONSTITUCIJAS IR JŲ REIKŠMĘ

Egidijus Jarašiūnas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Konstitucinės teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 2714 546
Elektroninis paštas ktk@mruni.eu

Pateikta 2010 m. balandžio 20 d., parengta spausdinti 2010 m. gegužės 20 d.

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjamos XVIII a. pabaigos rašytinės konstitucijos (JAV 1787 m., Lenkijos ir Lietuvos bei Prancūzijos – 1791 m.), žymnios konstitucionalizmo eros pradžia. Tai vadinamojo pirmojo konstitucijų raidos etapo (pirmosios bangos) konstitucijos, padėjusios pamatus tolesniam konstitucionalizmo įtvirtinimui pasaulyje. Šiose konstitucijose įtvirtintas valdžių padalijimo, asmens teisinio statuso modelis tapo pavyzdžiu konstitucinės demokratijos siekiančioms šalims. Kiekviena šių konstitucijų, nepaisant visų bendrumų, yra originali teisinio reguliavimo sistema. Kiekvienos jų likimas specifinis. 1787 m. JAV Konstitucija galioja iki šiol ir daro tiesioginę įtaką konstitucionalizmo praktikai pasaulyje, o 1791 m. Lenkijos ir Lietuvos bei Prancūzijos konstitucijos galiojo trumpai, jų įtaka šiuolaikiniam konstituciniam procesui netiesioginė – kaip istorinio pavyzdžio arba per vėlesnę konstitucinį reguliavimą, patyrusį jų įtaką. 1787 m. JAV ir 1791 m. Prancūzijos konstitucijų poveikis globalus, o 1791 m. Lenkijos ir Lietuvos valstybės Valdymo įstatymo reikšmė daugiau regioninė. Lyginant pirmuosius konstitucinius aktus su šiuolaikinėmis konstitucijomis matyti, kad nuo XVIII a. konstitucijos samprata liko ta pati (tiksliau, ji tapo dar aiškesnė): konstitucija – aukščiausios galios aktas, ribojantis valdžią ir saugantis asmens teises. Pirmosiose konstitucijose randame daugumą modernių konstitucijų institutų arba jų užuomazgas. Pirmosios konstitucijos – vertinga patirtis, į kurią ypač pravartu nuolat atsigręžti konstitucinės demokratijos keliu neseniai pasukusioms šalims.

Reikšminiai žodžiai: rašytinė konstitucija, konstitucinio reguliavimo raida, valdžios ribojimas, valdžių padalijimas, žmogaus teisės.

Išvadas

Konstitucinės sistemos stiprinimo problemos – viena iš mūsų šalies, tik XX a. pabaigoje pakartotinai „atradusios“ konstitucinę demokratiją, aktualijų. Ieškodami bendro gyvenimo problemų teisinių sprendimų neturėtume pamiršti ir konstitucionalizmo pasaulyje patirties, tiek istorinės, tiek šių dienų. Žinoma, tokios patirties panaudojimas prasmingas, kai ji „<...> derinama su sava valstybės ir teisės kūrybos patirtimi, sukaupta per visą jos egzistavimo laikotarpį“¹. Visais atvejais pravartu pažvelgti ir į tolimą praeitį. Kitaip teisinė tikrovė bus suvokiama itin paviršutiniškai, siūlomi sprendimai panašes labiau į „jaunųjų demokratijų“ siekį kuo greičiau įgyti pripažintus „demokratijos patentus“², o ne apgalvotą optimalių sprendimų paiešką.

Pirmosios rašytinės konstitucijos XVIII a. pabaigoje žymi konstitucionalizmo priešistorės³ pabaigą ir įžengimą į modernių konstitucijų epochą. Šios epochos pirmėivės – trys konstitucijos (1787 m. JAV, 1791 m. rugsėjo 3 d. Prancūzijos ir 1791 m. gegužės 3 d. Lenkijos ir Lietuvos valstybės) praskynė kelią prigimtinių teisių, valdžių padalijimo įtvirtinimui aukščiausios galios teisės akte. Pirmėiviams paprastai tenka sunkiausi išbandymai, jie negali remtis ankstesne patirtimi. Jų sėkmės ir nesėkmės vėliau lemia ne vieną ateities pasirinkimą. Ir ne tik savo šalyje.

Nuo pirmosios konstitucijos, priimtos Jungtinėse Amerikos Valstijose 1787 m., iki XXI a. pradžios konstitucijų, konstitucinis reguliavimas kito: iš pradžių konstitucijose daugiausia dėmesio buvo skiriama valstybės valdžios organizavimui ir veiklai ir tik užsimenama apie kai kurias asmenines ir politines teises ir laisves, o naujausiose konstitucijose vis didesnė reikšmė tenka socialinių, ekonominių, kultūrinių teisių ir laisvių apsaugai. Konstitucinės kontrolės institutas pavertė konstituciją tikru teisinio gyvenimo centru, saistančiu visas teisinio reguliavimo sritis. Kartu pažymėtina, kad tokios evoliucijos pagrindai padėti jau pirmose konstitucijose. Jų nuostatose rasime įtvirtintas pagrindines konstitucionalizmo kategorijas ir doktrinas. Tiesa, dabar jos atrodo pernelyg lakoniškos, ne iki galo apgalvotos, nestokojančios teisinės technikos trūkumų. Tai apskritai visų procesų, taip pat konstitucinio, pradininkų būdingi bruožai.

Per daugiau kaip du šimtmečius konstitucinio reguliavimo, ribojančio valdžią ir ginančio asmens teises, idėja užkariavo pasaulį. Pasaulio šalių konstitucinių sistemų istorijoje išryškėja bendri dėsningumai, patvirtinamas institutų gyvybingumas (ar pasirinkto modelio praktinio įtvirtinimo problemiškas). Kelio į šiuolaikinę konstituciją (šiuolaikinė konstitucija – abstrakcija, apimanti daugelį šių dienų konstitucinės tikrovės reiškimosi atveju) pradžia – pirmosios konstitucijos.

-
- 1 Stačiokas, S. Europos konstitucijų eros pradžia Lietuvoje. *1791 metų gegužės 3 dienos Konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga*. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2007, p. 71.
 - 2 Vincent, B. Le poids inégal du passé dans les régimes constitutionnels d'Europe centrale et orientale. *Revue d'études politiques et constitutionnelles est-européennes*. 2006, numéro spécial «Les systèmes post-communistes. Approches comparatives», p. 107.
 - 3 Jarašiūnas, E. Konstitucionalizmo priešistorė: ištakos ar pirmavaizdis? *Jurisprudencija*. 2009, 4(118): 21–46.

Pažinti konstitucionalizmo kelio pradžios ypatumus ir dėsningumus būtina norint suprasti dabartinę konstitucinę tikrovę. Visų trijų pirmųjų konstitucijų likimas labai skirtingas. JAV Konstitucija gyvuoja jau trečias šimtmetis, o Prancūzijos bei Lenkijos ir Lietuvos valstybės pirmosios konstitucinės sistemos buvo trumpalaikės. Tačiau visų įtaka tolesnei konstitucionalizmo raidai didžiulė. JAV Konstitucija tokį poveikį daro tiesiogiai iki šiol, o kitų jos amžininkų poveikis jaučiamas tik per idėjas ar vėlesnį konstitucinį reguliavimą. Tačiau visais atvejais poveikis jaučiamas.

Rašytinių konstitucijų laikams nuo pat jų pradžios nestinga dramatiškumo, sukrėtimų, netgi laikinų konstitucionalizmo pralaimėjimų. Tačiau jau pirmųjų konstitucijų suformuota kryptis aiški – teisės (jos tikriausioji išraiška yra pati konstitucija) viršenybė, valdžios ribojimas, piliečių teisių apsaugos užtikrinimas. Tą kryptį patvirtina konstitucinės minties ir praktikos istorija. Todėl prasmingas konstitucionalizmo epochos pradžios pirmųjų konstitucijų lyginamasis tyrimas.

1. Apie konstitucinio reguliavimo raidos etapus ir jiems būdingus konstitucinio reguliavimo modelius

Iš pradžių pagal konstituciją tvarkomo visuomenės gyvenimo idėja buvo tik teorinė doktrina, telkusi žmones įtvirtinti šį idealą. XVIII a. pabaigoje, priėmus pirmąsias rašytines konstitucijas, prasideda naujas – praktinio idėjos įgyvendinimo – laikmetis. Tai konstitucinių laikų pradžia.

Konstitucija, kaip rašytinis pagrindinis įstatymas, svarbiausias demokratijos įtvirtinimo institutas, subrandintas kovos su absoliutizmu, atgyvenusia feodالية santvarka epochoje. Pirmoji rašytinė konstitucija, galiojanti iki šiol, yra Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija, priimta 1787 m. Jos amžininkės yra pirmosios konstitucijos Europoje – 1791 m. gegužės 3 d. Lenkijos ir Lietuvos valstybės ir 1791 m. rugsėjo 3 d. Prancūzijos konstitucijos. Pirmosios rašytinės konstitucijos išreiškė tos epochos demokratinį jėgų siekius, įtvirtino tautos suverenitetą, valdžių padalijimą ir pusiausvyros, piliečių teisių apsaugos idėjas. Tai demokratinio visuomenės santykių pertvarkymo konstitucijos, tapusios pavyzdžiu būsimų konstitucijų kūrėjams.

Konstitucinio reguliavimo įtvirtinimo raidai pasaulyje būdingos tam tikros „bangos“, t. y. laikotarpiai, kai konstitucijos idėjos vedamos visuomenės imasi itin aktyvios konstitucinės kūrybos viename ar kitame pasaulio regione. Teisinėje literatūroje skiriami keli konstitucionalizmo įtvirtinimo etapai arba „konstitucijų bangos“. Jos siejamos su konstitucinio reguliavimo kiekybiniais ir kokybiniais pokyčiais.

Pirmasis konstitucijų raidos etapas apima laikotarpį nuo pirmųjų konstitucijų pasirodymo XVIII a. pabaigoje iki Pirmojo pasaulinio karo. Šiam etapui būdinga tai, kad konstitucinis procesas iš esmės palietė tik Europą ir Šiaurės Ameriką. Konstitucinio reguliavimo objektas buvo iš esmės tik valstybės valdžios organizacijos klausimai. Asmens ir valstybės santykių srityje konstitucijoje įtvirtintos tik kai kurios pilietinės ir politinės teisės bei laisvės. Šio laikotarpio konstitucijų pavyzdžiais, be minėtų 1787 m. JAV, 1791 m. Lenkijos ir Lietuvos bei Prancūzijos konstitucijų, galėtų būti 1814 m.

Norvegijos, 1831 m. Belgijos, 1868 m. Liuksemburgo, 1874 m. Šveicarijos, 1887 m. Olandijos, 1871 m. Vokietijos, 1889 m. Japonijos, 1911 m. Portugalijos ir kitos konstitucijos. 1811 m. buvo priimta pirmoji Lotynų Amerikos šalies – Venesuelos Konstitucija. Azijoje konstitucinio reguliavimo pradininkės buvo Japonija (1888 m.), Kinija (1912 m.) ir Iranas (1906 m.). Afrikoje pirmenybės laurai priklauso Liberijai (ji savo Konstituciją, nusikopijavusi nuo Jungtinių Amerikos Valstijų, priėmė dar 1847 m.).

Antrasis konstitucijų raidos etapas apima laikotarpį nuo Pirmojo iki Antrojo pasaulinio karo (tarpukario konstitucijos). Konstitucijas priima naujai atsiradusios ar atkurtos Vidurio ir Rytų Europos valstybės, keletas Afrikos ir Azijos šalių (kolonijų konstitucijos). Išaugus valstybės ekonominiam ir socialiniam vaidmeniui, konstitucijose reguliuojamos naujos socialinių santykių sritys. Šiuo laikotarpiu buvo priimtos 1919 m. Vokietijos (vadinamoji Veimaro) Konstitucija, 1920 m. Austrijos ir Čekoslovakijos konstitucijos, taip pat kitų šalių konstitucijos. Prie tarpukario demokratiškesnių konstitucijų grupės priskirtos ir 1920 m. liepos 15 d. priimta Estijos Respublikos Konstitucija, 1922 m. vasario 15 d. priimta Latvijos Respublikos Konstitucija, taip pat 1922 m. rugpjūčio 1 d. priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija. Šiose konstitucijose buvo skelbiama, kad šios šalys yra demokratinės respublikos, kuriose aukščiausioji valdžia priklauso tautai. Konstitucijoje buvo įtvirtintos gana plačios piliečių teisės: lygybė įstatymui, asmens ir būsto neliečiamybė, susivienijimų, susirinkimų, sąžinės, žodžio laisvė, teisė į privačią nuosavybę ir kt. Konstitucinė demokratija buvo dar itin trapi, ne vienoje šalyje ją greitai pakeitė autoritarinis valdymas. Pažymėtina, kad kai kur tokie santvarkos pakitimai maskuoti naujais konstituciniais aktais. Negana to, demokratiškai skambančiais konstituciniais tektais buvo dangstomas ir komunistinis totalitarizmas Sovietų Sąjungoje.

Trečiasis konstitucijų raidos etapas žymi laikotarpį po Antrojo pasaulinio karo iki aštuntojo–devintojo XX a. dešimtmečio. Konstitucinis procesas įgauna globalų mastą. Sugriuvus kolonijinei sistemai pasaulyje atsiranda daugiau kaip šimtas naujų valstybių. Demokratiškesnių valstybių konstitucijose vis didesnę reikšmę įgauna žmogaus teisių ir laisvių apsaugos institutas, plėtėja konstitucinio reguliavimo objektas (konstitucijose įtvirtinamos socialinės-ekonominės teisės, net teisinėje literatūroje imta vartoti sąvoką „socialinė konstitucija“ ir t. t.). Tipiškais šio laikotarpio konstitucijų pavyzdžiais galima laikyti 1947 m. Italijos Konstituciją, 1947 m. Japonijos Konstituciją, 1949 m. VFR Pagrindinį Įstatymą, 1946 m. ir 1958 m. Prancūzijos, 1975 m. Graikijos, 1976 m. Portugalijos, 1978 m. Ispanijos konstitucijas. Konstitucija, kaip pripažinta demokratijos įtvirtinimo išraiška, ir toliau nevensgė dangstyti autoritariniai bei totalitariniai režimai, nors „nominalaus konstitucionalizmo“ praktika savo esme prieštaravo konstitucinės demokratijos reikalavimams. XX a. antrosios pusės konstitucinių procesų tyrinėtojai akcentuoja išryškėjusias naujas konstitucionalizmo tendencijas: pačių konstitucijų, kaip pamatinių aktų, konsolidacija, vis didėjanti konstitucinės teisės socializacija, konstitucinio reguliavimo demokratizacija, taip pat prasidėjusi nacionalinės teisės konstitucionalizacija⁴.

4 Žr., Kūris, E. Konstitucija, konstitucinė doktrina ir Konstitucinio Teismo diskrecija. *Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas. Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga*. Vilnius, 2002, p. 9–10.

Ketvirtoji konstitucionalizmo įtvirtinimo banga buvo „nulemta komunistinių sistemų žlugimo“⁵. XX a. devintojo dešimtmečio pabaiga – naujo konstitucijų raidos etapo pradžia. Totalitarinių režimų žlugimas Vidurio ir Rytų Europoje, socialistinės stovyklos subyrėjimas, Šaltojo karo pabaiga – įvykiai, lėmę naujų konstitucijų rengimą ir priėmimą. „Jaunosios demokratijos“ savo ateitį įsivaizdavo kaip konstitucinę demokratiją. Kaip pažymi P. Häberle, Vidurio ir Rytų Europos demokratizavimas „pasaulio mastu skelbia prasidėjusią konstitucinės valstybės valandą (*Weltstunde des Verfassungsstaates*)“⁶. Pažymėtina, kad per palyginti trumpą laikotarpį buvo priimta beveik 100 naujų konstitucijų, kurios atspindi įvykčius pasikeitimus ir naujus visuomenės gyvenimo prioritetus, išaugusią bendrą žmogiškųjų vertybių reikšmę. XX a. pabaigoje imta kalbėti apie konstitucionalizmo pergalę. 1991 m. Bulgarijos, Rumunijos, Slovėnijos, 1992 m. Lietuvos, Estijos, Čekijos, Slovakijos konstitucijos, 1997 m. Lenkijos konstitucijos atspindi šio laikotarpio konstitucinio reguliavimo specifiką.

Konstitucijų raida – daugelio veiksnių nulemtas procesas. Turime pažymėti ir tai, kad pirmesnės konstitucijų bangos darė įtaką vėlesnėms: taip pirmosios bangos patirtis perimta kuriant antrosios ir vėlesnių bangų konstitucijas, antrosios, trečiosios ir vėlesnių bangų konstitucijų ir t. t. Pasirenkant konstitucinius sprendimus vertingas visokios patirties žinojimas. Paprastai perimama veiksmingai funkcionuojančių konstitucinių demokratijų patirtis; perimami tokių sistemų modeliai arba pagrindiniai elementai. Kita vertus, sėkmingi tik kūrybiški kitų patirties panaudojimai, kai jie papildomi savų realiųjų pažinimu ir naujų teisinės minties pasiekimų taikymu.

Minėtas konstitucijų raidos bangas arba etapus, atspindinčius visuomenės ir valstybės evoliuciją, geriausiai apibūdina sektiniais pavyzdžiais tapusios konstitucijos. Dviejų šimtų metų konstitucionalizmo įtvirtinimo praktikos istorijoje viršūnių, kurių reikšmingumas visuotinai pripažintas, ne tiek ir daug⁷. Iš pirmosios bangos (dar vadinamų liberaliosiomis) konstitucijų veik visuotinai išskiriamos pirmosios trys konstitucijos. Pabrėžiama 1787 m. JAV Konstitucijos, seniausios pasaulyje rašytinės Konstitucijos, reikšmė, joje įtvirtintas griežtas valdžios padalijimo modelis, šio akto pataisos, įtvirtinusios asmens teises, didžiulį autoritetą šiam teisiniui tekstui suteikusi JAV Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija. 1791 m. Prancūzijos ir Lenkijos ir Lietuvos valstybės konstituciniai aktai gali būti apibūdinami kaip <...> revoliucijų, nutraukiančių ryšį su

5 Vrabie, G. La révision de la constitution roumaine-impératif accepté. *European Public Law Series. Bibliothèque de droit public européen*. Volume XXIX. The Constitutional Revision in Today's Europe. La révision constitutionnelle dans l'Europe d'aujourd'hui. Amato, G.; Braibant, G.; Venizelos, A. (eds.). London: Esperia Publications Ltd, 2002, p. 273.

6 Häberle, P. Verfassungsentwicklungen in Osteuropa - aus der Sicht der Rechtsphilosophie und der Verfassungslehre. Häberle, P. *Europäische Rechtskultur*. Baden-Baden: Nomos, 1994, p. 101–104 (šis šaltinis nurodomas pagal nuorodą J. Gerkratho veikalė *L'émergence d'un droit constitutionnel pour l'Europe. Modes de formation et sources d'inspiration de la constitution des communautés et de l'Union européenne*. Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, 1997, p. 50).

7 Jarašiūnas, E. Nuo pirmosios iki naujausių konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą. Iš *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 18.

praeitimi, kūrinys⁸. Šių aktų kūrėjų pasirinkti sprendimai – ne vien lokalinės reikšmės. Panašiai analizuojant antros bangos konstitucijas akys dažniausiai krypsta į Vokietijos 1919 m. Veimaro Konstituciją, „socialinės“ konstitucijos pavyzdį. Trečiosios bangos konstitucijos idealus ryškiausiai įkūnija Vokietijos 1949 m. Pagrindinis įstatymas, 1958 m. Prancūzijos V Respublikos Konstitucija, Ispanijos 1978 m. Konstitucija (pastaroji, pasak Ph. Lauvaux, yra geriausias klasikinio ir šiuolaikinio europietiškojo konstitucionalizmo modelių sintezės pavyzdys⁹).

Visos minėtos konstitucijos – orientyrai, į kuriuos atsižvelgiant buvo formuojamos kitų valstybių konstitucinės sistemos. 1787 m. JAV, 1791 m. Prancūzijos ir Lenkijos ir Lietuvos valstybės konstitucijose įtvirtintas reguliavimas tapo konstitucinės santvarkos įtvirtinimo chrestomatinium, taigi visuotinai pripažintu, etalonu. Būtent šiuo aspektu jos darė (daro) įtaką naujų konstitucijų kūrėjams. Pirmųjų konstitucijų kūrėjų drąsa, jų nuoširdus tikėjimas, kad konstitucinio akto priėmimams padės įtvirtinti teisingesnę visuomenės santvarkos formą, laikoma konstitucinio idealizmo raiškos pavyzdžiais. Kita vertus, be idealizmo jokie didieji darbai visuomenės labai nepadaromi.

2. Trys konstitucinės eros pradžios pirmeiviai

Grįžkime prie pirmojo konstitucijų raidos etapo, apimančio konstitucionalizmo idėjų įtvirtinimo pradžią kai kuriose Amerikos ir Europos šalyse. Konstitucinės eros pradžią žymi pirmosios konstitucijos: 1787 m. Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija (*The Constitution of the United States America*), 1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos (Lenkijos ir Lietuvos valstybės) Konstitucija, pavadinta Valdymo įstatymu (*Ustawa Rządowa*), 1791 m. rugsėjo 3 d. Prancūzijos Konstitucija (*Constitution française*). Šios konstitucijos kartu su kiek anksčiau priimtomis deklaracijomis (JAV 1776 m. Nepriklausomybės deklaracija, 1789 m. Prancūzijos Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija) pradėjo konstitucionalizmo praktinio įtvirtinimo epochą.

Taigi, jos žymi naujos epochos pradžią. Tuo metu dar nedaug valstybių buvo pasirengusios pereiti į konstitucinę santvarką. Stebina, kad beveik vienu metu trijose skirtingose pasaulio vietose buvusių valstybių visuomenės ėmėsi konstitucinės kūrybos. Tuo labiau, kad jos buvo tokios skirtingos. Vienoje pusėje Atlanto – feodalizmo pančių siekianti atsikratyti Prancūzijos visuomenė, kitoje – laisvi Šiaurės Amerikos valstijų kolonistai, o į rytus nuo Europos vidurio – siekianti modernizacijos bajoriškoji Abiejų Tautų Respublika. Nevienodos socialinės struktūros, nevienoda valdžios organizacija, nevienodas materialinio išsivystymo lygis. Gal tik Apšvietos laikų dvasią perėmusius visuomenės sluoksnius vienija idėja, kad tik teisingas visuomenės sutvarkymas laiduoja esminius bendro gyvenimo pokyčius. Idėjų cirkuliacijos fakto (suvokiant anų laikų

8 Pantelis, A. Inflation constitutionnelle et constitutions laconiques: l'étendue de la question. *European Public Law Series. Bibliothèque de droit public européen*. Volume XXIX. The Constitutional Revision in Today's Europe. La révision constitutionnelle dans l'Europe d'aujourd'hui. Amato, G.; Braibant, G.; Venizelos, A. (eds.). London: Esperia Publications Ltd, 2002, p. 145.

9 Lauvaux, Ph. Existe-t-il un modèle constitutionnel européen? *Droits*. 1991, 14: 54.

komunikacijos galimybes) nereikia įrodinėti. Rašytinės konstitucijos idėja jau plačiai žinoma.

To meto konstitucinės doktrinos vertinant iš šių dienų pozicijų gali atrodyti kiek naiivokos, tačiau tų laikų šviesuoliai nuoširdžiai tikėjo, jog į ypatinga tvarka tautos atstovų priimtą dokumentą surašius valdžios įgaliojimus ir piliečių teises bus užtikrintas jų laikymasis, nes visada kilus ginčui bus galima nurodyti šio dokumento konkrečią nuostatą. Svarbiausių bendro gyvenimo taisyklių fiksavimas raštu – pirmoji teisių apsaugos garantija. Žinoma, tai tik pirmas konstitucinio mechanizmo „užvedimo“ žingsnis. Apie iš tikrųjų veikiančią konstitucinę sistemą galima kalbėti tik tuomet, kai teisinio akto reikalavimai virsta teisiniais santykiais, kai pažeistas teises galima ginti nepriklausomuose teismuose. Tačiau be pirmojo žingsnio nebūna kitų.

Pirmosios konstitucijos buvo iš esmės tik valstybės valdžios organizaciją apibrėžiantys aktai. Tikėta, kad tokiu konstituciniu reguliavimu, nustatant valdžios institucijų funkcijas ir įgaliojimų ribas, piliečiai bus apsaugoti nuo valstybės kišimosi į asmens gyvenimą. Asmens teisių deklaravimas laikytas papildoma jų apsaugos garantija.

JAV 1787 m. Konstitucijos priėmimas – pirmasis konstitucionalizmo įsitvirtinimo valstybės gyvenime bandymas. Naujosios JAV politinės organizacijos kūrėjams didžiausią įtaką darė kelios – rašytinės konstitucijos kaip svarbiausio šalies akto, valdžių padalijimu grindžiamo valdymo ir federacinės valstybės sandaros – idėjos. Priimant 1787 m. JAV Konstituciją šios idėjos buvo realizuotos. Respublikinis valdymas, racionalus kompetencijos tarp federacijos ir valstijų paskirstymas, griežtas valdžių padalijimo modelis – JAV konstitucinio modelio bruožai. Kiek vėliau priimtas *Teisių bilis* įtvirtino būtinausių asmens teisių katalogą.

Prancūzijos 1791 m. Konstitucijos kūrėjams tautos suverenitetas ir atstovaujamas valdymas¹⁰ – naujos santvarkos pamatas. Valstybės organizacija buvo grindžiama tautos suverenitetu, kuris buvo skelbiamas vientisu, nedalomu ir neatimamu, neperduodamu jokiam organui ar asmeniui, pagal valdžių padalijimo principą buvo formuojamos valdžios institucijos, Konstitucijoje buvo išplėtotas 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos asmens teisių sistema.

Lenkijos ir Lietuvos 1791 m. Konstitucijos kūrėjų mintys buvo nukreiptos į valdžių padalijimą, konstitucinės monarchijos įtvirtinimą, luominės darnos bei vieningos valstybės idėjų įtvirtinimą.

Pirmųjų trijų konstitucijų teisinių sprendimų siekiai iš esmės tie patys, nors patys reguliavimo modeliai ir skiriasi. Pasirodė, kad konstitucinė santvarka tinka tiek respublikai, tiek monarchijai, kad pagal konstituciją galima tiek federacinę valstybės sandara, tiek unitarinę ir pan.

10 „<...> Konstitucija – tai atstovavimas“ (žr. Rials, S. Constitutionnalisme, souveraineté et représentation. *La continuité constitutionnelle en France depuis 1789*. Journées d'études des 16-17 mars 1989, Paris-Aix-Marseille: Economica: PUAM, 1990, p. 69).

3. Ikikonstitucinio įdirbio reikšmė

XVIII a. pabaigos JAV, Prancūzija, Lenkijos ir Lietuvos valstybė (Abiejų Tautų Respublika) – trys šalys, kurias lygindami rastume daugybę visokiausių socialinės, ekonominės, politinės raidos skirtumų. Ir visuomenės struktūros netapačios. Tiesa, visos išgyvena dramatiškus transformacijų, lūžio metus. Vienos šalies lyderiai tikisi iškilusias visuomenės gyvenimo problemas išspręsti sukurdami naują valstybę, kitos – ją iš esmės modernizuodamos, trečios – siekia bet kokia kaina išsaugoti valstybingumą. Visų dėmesys krypsta į valstybės sutvarkymą. Pasirinktas konstitucinis sutvarkymo būdas. Kodėl nutarta visuomenės politinę organizaciją grįsti konstitucija, kuri nustatytų valstybės valdžios įgaliojimus ir jų ribas, kodėl manyta, kad toks aktas geriausiai gali apsaugoti piliečių ir tautos teises?

„Nėra santvarkos, net tiesiogiai kilusios iš revoliucijos, kuri neturėtų ištakų praeityje“¹¹. Valdžios ribojimo idėjų bei praktikos pavyzdžių rasime kiekvienos iš minėtų šalių istorijoje. Ypač reikšminga Apšvietos epochos idėjinio įdirbio įtaka. Ši epocha – minties revoliucijų metas. Ūkio, socialinio gyvenimo pertvarkos žengė iš paskos. Žodžiu, galima kalbėti apie didžiulį perversmą visose žmonijos gyvenimo srityse. „Svarbiausias tos epochos pasiekimas buvo politinės santvarkos kaita, modernios politinės visuomenės atsiradimas, absoliutizmo reformos ir jo žlugimas, revoliucijos ir respublikinio valdymo įtvirtinimas.“¹² Konstitucionalizmo raida neįsivaizduojama be teisinio įdirbio. Pirmiausia – teisinė mintis. Tai prigimtinės teisės mokykla, visuomenės sutarties idėja, valdžių padalijimo teorija, tautos suvereniteto koncepcija, racionalizmas, liberalizmas ir egalitarizmas¹³.

JAV 1787 m. Konstitucijos priėmimo istorija neatsiejama nuo britų kolonijų Šiaurės Amerikos rytų pakrantėje išsivadavimo bei naujos valstybės atsiradimo istorijos. Naujos valstybės atsiradimas glaudžiai susijęs ir su konstitucionalizmo idėjų įgyvendinimu politikoje. Konstitucinę mintį formavo keli šaltiniai.

Pirmiausia, britų valdžios ribojimo tradicija, nerašytinės konstitucijos koncepcija. Tiek rašytiniai dokumentai (1215 m. *Magna Charta*, 1297 m. *The Great Charter of the Liberties of England and the Liberties of the Forest*, 1297 m. *Statute concerning Tallage*, 1627 m. *The Petition of Right*, 1670 m. ir 1679 m. *Habeas Corpus Acts*, 1687 m. *The Bill of Rights*, 1700 m. *The Act of Settlement*, 1706 m. *The Act of Union with Scotland*)¹⁴, tiek teismų kuriama bendroji teisė, tiek valstybinio gyvenimo papročiai formavo tai, kas vėliau buvo vadinama nerašytine britų konstitucija. Ši patirtis darė įtaką ir buvusių kolonijų sprendimams.

11 Quermonne, J. L. *Les régimes politiques occidentaux*. 3e édition revue et complétée. Paris: Édition du Seuil, 1994, p. 27.

12 Jučas, M. Gegužės 3 d. Konstitucijai. *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 7.

13 Banaszak, B. *Prawo konstytucyjne*. 3 wydanie. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2004, p. 52–54.

14 Žr. Ludwikowski, R. R.; Fox, W. F. *The Beginning of the Constitutional Era. A Bicentennial Comparative Analysis of the First Modern Constitutions*. Washington: The Catholic University of America Press, 1993, p. 14.

Negalima nepaminėti ir pačių britų kolonijų Šiaurės Amerikoje, iš kurių kilo JAV, patirties. Kolonijose, siekiant apsaugoti nuo savivalės, karaliaus prekybos bendrovėms suteiktose chartijose buvo nustatyta, kad kolonijų teritorijose turi būti paisoma teisių ir laisvių, kuriomis naudojasi britų valdiniai. Tokios kolonijų chartijos iš esmės buvo susitarimai tarp karaliaus ir akcinkų. Laisves, privilegijas ir imunitetus skelbė 1606 m. Virdžinijos, 1629 m. Masačusetso įlankos chartijos. Panašaus turinio buvo ir Merilendo 1632 m., Meno 1639 m., Konektikuto 1662 m., Rod Ailendo 1663 m., Karolinos 1663 m. ir 1665 m. chartijos. Dar vienas žingsnis šia linkme – 1641 m. Masačusetse priimtas *Body of Liberties (Laisvių sąvadas)* ar kiek vėlesnis 1648 m. *Laws and Liberties* (Įstatymai ir laisvės), taip pat 1701 m. Pensilvanijos privilegijų chartija ir kt. Kolonistai Šiaurės Amerikoje pasirašydavo *Plantation contracts*, kuriose išipareigodavo sukurti bendruomenę, joje organizuoti valdžią ir jai paklusti. Kolonistų priimti *Plantation Covenants*, kuriais bandyta reguliuoti politinius santykius kolonijose, – irgi svarbūs konstitucionalizmo raidai.

XVIII a. septintajame dešimtmetyje išryškėja metropolijos ir jos kolonijų Šiaurės Amerikos rytų pakrantėje prieštaravimai. Parlamentas Londone priima įstatymą, įpareigojantį kolonistus mokėti mokesčius. Šie protestuoja, remdamiesi tuo, kad jų atstovų nėra parlamente. Teigiama, kad Karūnos valdiniam mokesčiai gali būti nustatyti tik tuo atveju, jeigu yra jų atstovų sutikimas. Gindamas kolonistų interesus Masačusetso kolonistų susirinkimas 1768 m. skelbia, kad nuosavybės teisė yra „prigimtinė konstitucinė teisė“ ir ji bus pažeista neteisėtu mokesčių nustatymu. Pažymint Londono valdžios priemonės vartojamas terminas „antikonstitucinis“. Konstitucinis žodynas tampa kovos už kolonistų teises būtinu elementu.

1776 m. liepos 4 d. priimta Nepriklausomybės deklaracija, patvirtinanti tautos teisę pakeisti valdžios formą, jei ši paneigia žmogaus teises, kai jos paskirtis – jas laiduoti¹⁵. JAV Nepriklausomybės deklaracijoje skelbiami ir kiti konstitucinės teisės raidos požūriū reikšmingi principai. Kontinentinis kongresas 1776 m. rekomendavo buvusioms kolonijoms nustatyti naujas valdymo formas, jei tai būtina. Po kelių dienų buvo priimta kita rezoliucija, kurioje buvo skelbiama respublikinė visų kolonijų valdymo forma. Pirmąją respublikinio pobūdžio konstituciją 1776 m. birželio 29 d. priėmė Virdžinija, liepos 2 d. – Naujasis Džersis, rugsėjo 20 d. – Delavaras, rugsėjo 28 d. – Pensilvanija, lapkričio 9 d. – Merilendas, gruodžio 18 d. – Šiaurės Karolina. 1776 m. sausio mėn. Naujasis Hampšyras, o kovo mėn. Pietų Karolina priėmė laikinąsias konstitucijas. 1777 m. vasario mėn. priimta Džordžijos, balandžio mėn. – Niujorko, liepos mėn. – Vermonto konstitucijos. 1778 m. kovo mėn. Konstituciją priėmė Pietų Karolina. Masačusetas dar 1775 m. atkūrė savo 1691 m. chartiją kaip laikinąją revoliucinę konstituciją. Konektikutas ir Rod Ailendas ir toliau vadovavosi savo 1662 m. ir 1663 m. chartijomis, pašalinę nuostatas, kuriose buvo minima karaliaus valdžia. Daugelis šių konstitucijų (Virdžinijos, Merilendo, Delavaro, Š. Karolinos, Vermonto, Pensilvanijos),

15 Regime, kad kolonijų atstovai vadovaujasi J. Locke'o koncepcija. Pagal garsųjį anglų mąstytoją (1688 m. liberalios revoliucijos teoretiką) žmonės, atsisakę gyventi gamtinėje būklėje, susijungė ir įkūrė valdžią, kurios vienintelis tikslas – geriau apsaugoti jų laisvę ir jų nuosavybę („Antrasis traktatas apie pilietinę valdžią“, 1690 m.).

taip pat vēsenēs Masačusetso (1780 m.) ir Naujojo Hampšyro (1784 m.) prasidėjo piliečių teisių deklaracija. Kitų valstijų konstitucijose nebuvo specialių deklaracijų, garantuojančių piliečių teises ir laisves. Taigi ir turinio, ir struktūros konstitucinis modelis jau parengtas (konstitucijas turi sudaryti *bill of rights* ir *frame of government*), t. y. nuostatos apie prigimtines teises ir valdžios struktūrų sistemą).

1777 m. Kontinentinis kongresas priima valstijas jungiantį aktą – *Articles of Confederation and Perpetual Union* („Konfederacijos ir amžinos sąjungos straipsnius“). Šie Konfederacijos straipsniai – tik vienas žingsnis link bendros konstitucijos. Įkurta silpna 13 valstijų konfederacija, iškilus vidaus politikos sunkumams, nepajėgia veiksmingai spręsti bendrų reikalų. Tai verčia galvoti apie geresnį bendrų valstijų reikalų sutvarkymą. Filadelfijos konventas nebeišvengiamas.

Prancūzijos patirtis kitokia. Tai absoliutinės monarchijos ir valdžios ribojimo idėjų priešpriešos patirtis. Norint sugriauti *Ancien Régime*¹⁶ reikės daug daugiau pastangų, nei Amerikoje išsivaduoti iš britų valdymo. Laukia daug didesnis pertvarkų mastas.

Nuo XVI a. Prancūzijoje dedami absoliutinės monarchijos doktrinos pagrindai. Tokie valstybėje visa aukščiausioji valdžia priklauso monarchui. Kita vertus, buvo keliamas priešpriešinis klausimas: ar neribota valdžia valstybėje nevirsta savivale? Absoliutizmas nuolatos susiduria su pasipriešinimu. Teisinių idėjų ir praktikos lygiu taip pat. „Viduramžių legistai ir politikai buvo suformavę konstitucionalistinę doktriną, pagal kurią karalius turi paklusti įvairiems principams ir nėra virš įstatymų.“¹⁷ Pagal pagrindinį šios doktrinos, kuriai darė didelę įtaką kanonų ir bažnytinė teisė, valdovas turi valdyti valdinių sutikimu. Institucijomis, galinčiomis duoti tokį sutikimą, laikyti suverenūs teismai, ypač Paryžiaus parlamentas, kuris humanistinės pakraipos autoriams atrodė esantis kažkuo panašus į antikos laikų Romos senatą. Valdymo tautos sutikimu doktrinos elementas – idėja, kad valdovas turi paisyti papročių, kad jų negali vienašališkai pakeisti. Pasak O. Beaud, „prancūzų teisininkų tradicija iki 1572 m. buvo ribotos monarchijos tradicija“¹⁸. Tačiau valstybės gyvenimo praktikoje šias idėjas nustūmė karališkojo absoliutizmo doktrina. Nei parlamentai, registravę karaliaus aktus, nei Generaliniai luomai nebuvo karaliaus valdžią atsveriančios institucijos, nors jų patirties politinė teisinė Prancūzijos mintis nepamiršo. Maža to, pagrindinių karalystės įstatymų idėjos iš tautos atminties nepasisėkė visiškai ištrinti. Todėl XVIII a. F. M. Voltaire’o, J. J. Rousseau, Š. L. Montesquieu idėjos ne be pagrindo buvo iškeltos Prancūzijoje. Ir nestebina ministro Turgot žodžiai, pasakyti karaliui Liudvikui XVI, jog blogio šalyje priežastis – konstitucijos neturėjimas („*La cause du mal, Sire, vient de ce que votre Nation n’a pas de Constitution*“). Matome, kad su konstitucijos priėmimu nuo pat Didžiosios Prancūzijos revoliucijos pradžios buvo siejamos teisingo visuomenės gyvenimo sutvarkymo viltys.

Lenkijos ir Lietuvos valstybės patirtis dar kitokia. Istorinėje literatūroje pabrėžiamas Vidurio Rytų Europos regiono kaip europietiškos Vakarų civilizacijos dalies pe-

16 T. y. santvarką iki Didžiosios Prancūzijos revoliucijos laikų, įvardijamą senuoju režimu.

17 Beaud, O. L’histoire du concept de Constitution en France. De la Constitution politique à la Constitution comme statut juridique de l’Etat [interaktyvus]. *Jus politicum* [žiūrėta 2009-12-21]. <<http://juspoliticum.com/L-histoire-du-concept-de.html?artpage=4-6>>.

18 *Ibid.*

riferinis pobūdis, jo socialinis ekonominis vėlavimas¹⁹. Šio regiono valstybių istorija – nuolatiniai bandymai pasivyti toliau civilizacijos kelyje pažengusius Vakarų kraštus. Tiesa, nepaisant didelio civilizacinio įdirbio retkarčiais regime ir paradoksalių dalykų – netikėtų politinės-teisinės sistemos laimėjimų (pvz., 1222 m. Vengrijos Aukso bulė, XVI a. priimtus Lietuvos statutus ir kt). Todėl neturėtų stebinti Lenkijos ir Lietuvos valstybės valdžios ribojimo patirtis.

Lenkijos ir Lietuvos valstybė po Liublino unijos įvardijama kaip bajoriškoji demokratija²⁰. Tai vienas iš istorijoje žinomų aristokratinės elito demokratijos pavyzdžių. „Bajorų luome demokratija buvo visiška ir griežta. Bet tai buvo tikrai bajorų – iš anksto nustatyto elito – demokratija. Už šio elito ribų tebuvo tikrai valdomoji masė, politiškai pasyvi, neturinti jokių politinių teisių.“²¹ Bajorų teisių apsauga ir valdovų galių ribojimas – gerai išsąmoninti dalykai Abiejų Tautų Respublikos politinio elito sąmonėje. Pirmiausia paminėtina *pacta conventa* praktika. *Pacta conventa* – valdovo padėtį Abiejų Tautų Respublikoje bei valdovo ir bajorijos tarpusavio santykius fiksavęs dokumentas. Pirmas *pacta conventa* sudarytas 1573 m., kai karaliumi buvo išrinktas Henrikas Valua. Tai vadinamieji Henriko artikulai (*Artykuły Henrikowskie, Articuli Henriciani*), kuriuose nustatyta, kad karalius visada bus renkamas, kad bus užtikrinama tikybos laisvė, kad be Seimo pritarimo nebus nustatomi mokesčiai, kad Seimas bus šaukiamas ne rečiau kaip kartą per dvejus metus, kad karalius be Seimo pritarimo nepradės karo. „Šie vadinamieji Henriko artikulai tapo nusistovėjusia konstitucine sutartimi, kuri niekada – per visų kitų karalių valdymo metus – taip ir nepasikeitė.“²²

Lenkijos ir Lietuvos valstybės valdžios struktūros pagrindas buvo seimeliai. Jie išaugo iš XV a. bajorų organizuojamų, dažniausiai karybos klausimais, susirinkimų ir tapo reguliariai šaukiamu organu visose Lenkijos karalystės (vėliau ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės) apskrityse. Įsteigus centrinius organus seimeliai skirdavo savo atstovus vietiniams interesams ginti į Seimą ir teisingumo institucijas. Seimas įsteigtas vėliau už seimelius. Seimą sudarė dveji rūmai: Senatas ir Atstovų rūmai (*Izba Poselska*). Buvo šaukiami ordinariniai, ekstraordinariniai ir konvokaciniai (karaliui rinkti) seimai. Seimų veikla buvo paini, sudėtinga. „Seimui, seimeliams ir karaliaus rinkimams buvo privalomas vienbalsiškumo principas. Šių dienų žmogui tai atrodo neįtikėtina, bet anuomet į tokį principą žiūrėta rimtai. Jis sudarė visų posėdžių praktiką. Joks pasiūlymas netapdavo įstatymu ir joks nutarimas nebuvo priimamas, jei jam nepritarė visi iki vieno tie, kurie turėjo už jį balsuoti.“²³

Vienbalsiškumo principas buvo pagrindas atsirasti dviem valstybinio gyvenimo praktikoms: „*konfederacijai*“ (sąjungai, gynusiai esminę piliečių teisę priešintis) ir „*li-*

19 Žr. Wandycz, P. S. *Laisvės kaina. Vidurio ir Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*. Vertė A. Sabonis. Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 5–11.

20 N. Davies tų laikų šios valstybės santvarką įvardija „bajorų demokratija“ (taip pavadintas vienas skyrius šio autoriaus knygoje: Davies, N. *Dievo žaizdas. Lenkijos istorija*. I tomas. Nuo seniausių laikų iki 1795 m. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1998, p. 355–405).

21 Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė. II d. Konstitucinės institucijos. I tomas. Suverenitetas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1939, p. 162.

22 Davies, N., *op. cit.*, p. 368.

23 *Ibid.*, p. 372–373.

berum veto“ (bajoro teisę sustabdyti seimo eigą išreiškus savo nesutikimą). Tokie bajorų demokratijos instrumentai turėjo laiduoti jų teises ir apsaugoti nuo tironijos. Deja, iš tikrųjų jie visai nelaidavo vienybės, bet tapo valstybės griovimo įrankiu. Valstybės silpnėjimo priežastis – ne vien valstybės organizacija. XVII–XVIII a. bajorų demokratija, silpstant valstybei, virto bajorų anarchija. Chaosą šalyje stiprino ir kaimyninės valstybės.

Taigi visoms trimis valstybėms, konstitucionalizmo pirmėivėms, būdingas tam tikras valdžios ribojimo, teisių apsaugos įdirbis. Be jokios abejonės, britiškoji politinės valdžios ribojimo tradicija, vienaip ar kitaip per du šimtmečius veikusi ir kolonijas Amerikoje, Apšvietos idėjų ir vietinio gyvenimo specifikos pakoreguota, buvo tvirtiausias perėjimo į konstitucinį valstybinio gyvenimo būvį pamatas. Šiuo atveju galima kalbėti apie tokio perėjimo sėkmės didžiausią tikimybę. Prancūzijos laukė daug sudėtingesni išbandymai. Absoliutizmas paveikė tiek valstybinio gyvenimo praktiką, tiek ir patį mąstymą. Todėl, nors ir nebuvo pamiršta pagrindinių karalystės įstatymų kategorija, prisimenami Generaliniai luomai, išliko karaliaus aktus registruojantys parlamentai, Apšvietos minties ir sąjūdžio laukė didžiausias darbas. Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, regis, tereikėjo tik išplėsti demokratiją visos visuomenės atžvilgiu. Deja, bet būtent šios šalies elitui, sumaniusiam pertvarką, kelią teko skintis tiek per vidines, tiek išorines (dar didesnes) kliūtis. Konstatavus minėtų šalių konstitucinį įdirbį galima išvelgti pirmųjų konstitucijų užuomazgų būtent šiose šalyse, nepaisant visų jų skirtumų bei konkrečios ikikonstitucinės padėties ypatumų, dėsningumą.

4. Pirmosios konstitucijos ir visuomenės gyvenimo lūžiai

Minėta, kad pirmųjų rašytinių konstitucijų, pradėjusių konstitucionalizmo įtvirtinimą valstybės gyvenime, priėmimas sietinas su esminiais visuomenės gyvenimo sukrėtimais XVIII a. antroje pusėje. Senos socialinės struktūros griuvo, ryškėjo naujas socialinių santykių tipas.

„Amerikos revoliucija buvo išeities taškas to proceso, kurį galima vadinti Vakarų arba, jei tiksliau, Atlanto revoliucija.“²⁴ Proceso, kuris apie XVIII a. septintąjį dešimtmetį prasidėjo britų kolonijose Amerikoje, persimetė per Atlantą, virto revoliucija Prancūzijoje, sukrėtusia kone visą Europą. Amerikos kolonijų kova už nepriklausomybę ir Sąjungos sukūrimas, Didžioji Prancūzijos revoliucija, sugriovusi feodalizmą bandžiusią išsaugoti absoliutinę monarchiją, pirmasis Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimas ir bandymai išsaugoti valstybingumą – įvykiai, kurie paaiškina daugelį konstitucinio proceso šiose šalyse peripetijų.

Kita vertus, Amerikos revoliucija reiškė ryšių tarp buvusių trylikos kolonijų ir britų metropolijos nutraukimą, taigi, ji sietina ir su tarptautinių santykių sritimi. Prancūzijos revoliucijos priežastys – vidinės, nors išbėgęjus revoliucijai jos idėjos pasklis po visą pasaulį. Lenkijos ir Lietuvos valstybės bandyme išsigelbėti nuo vidaus anarchijos ir išorinių grėsmių regime tiek vidines reikmes, tiek siekį atsikratyti kitų valstybių įtakos.

24 Dreyfus, F. G. *Le temps des révolutions*. Paris: Larousse, 1968, p. 36.

Pažymima, kad JAV Konstitucija – jau įvykusios ir laimėjusios revoliucijos padarinys. Ši konstitucija – po tokio socialinio lūžio priimta konstitucija. Prancūzijos konstitucijos vaidmuo sudėtingesnis – ji pati buvo „revoliucijos pretekstas“²⁵, t. y. visuomenė su konstitucijos vėliava žengė į pokyčius.

Nepaisant konkrečių realiųjų šių šalių politinis elitas buvo pasiruošęs nukreipti šalies raidą konstituciniu keliu. Amerikiečiams Konstitucija buvo reikalinga siekiant sukurti gyvybingą federaciją, prancūzų revoliucijos veikėjai, susirinkus Generaliniams luomams, dar tikėjo reformuoti monarchiją, sekant kitapus Lamanšo esančiu pavyzdžiu, t. y. taikingai pereiti iš absoliutizmo į konstitucinį valdymą.

Lenkijos ir Lietuvos Konstitucijos kūrėjai matė grėsmę šalies išlikimui bei valstybės organizacijos silpnumą. Buvo aišku, jog būtina atšaukti karalių renkamumo principą, panaikinti *liberum veto* (bajorų teisę protestuoti prieš seimo nutarimus ir žlugdyti jo darbą), suteikti daugiau teisių miestams ir t. t. Lenkijos ir Lietuvos valstybės gyvenimo pertvarkai ir valstybės išsaugojimui vienas iš gegužės 3 d. Konstitucijos kūrėjų Kołłątaj siūlė „švelnios revoliucijos“ programą (remdamasis iš Neapolio teisininko G. Filangieri pasiskolinta *pacifica rivoluzione* idėja)²⁶.

„Jungtinių Valstijų Konstitucija iš esmės reiškė kompromisą tarp būtinybės įkurti respublikinį valdymą, siekiant išsaugoti liaudies paramą, ir noro apsisaugoti nuo demagogijos, siekiant išsaugoti žymių žmonių pasitikėjimą.“²⁷ Toks kompromisas pasiteisino, valdžios struktūros ir jų veikla atitiko visuomenės raidos poreikius. Jungtinių Amerikos Valstijų konstitucinės demokratijos vystymosi nuoseklumas laikomas kone pavyzdiniu (nepaisant visų priešpriešų, pilietinio karo ir kitų šiai visuomenei iškilusių iššūkių). Prancūzijoje „<...> nuosaiki revoliucija, kuri paskelbė Žmogaus teises, virto kruvina 1793–1794 m. revoliucija, nuvedusia į konstitucinių pasikeitimų amžių“²⁸. Lenkijos ir Lietuvos valstybės konstitucinės reformos, kuriomis buvo siekiama sustiprinti valstybę, buvo trumpalaikės. Kaimyninės imperijos užkirto kelią demokratinėms permainoms ir pasidalijo šią valstybę.

Konstitucijos, kaip pertvarką įtvirtinančio akto, reikšmė neginčijama. Pamokomos ne tik sėkmės, bet ir „nesėkmės“. Istorija patvirtino, kad procesą galima laikinai sustabdyti, jį nukreipti, bet pasaulis negrįž atgal. Svarbiausias dalykas, kurį galime konstatuoti: nuo šiol „laisvės“ ir „demokratijos“ idėjos išsiskynusios protuose.²⁹

5. Kas ir kieno vardu kūrė pirmąsias konstitucijas?

Filadelfijos konstitucinis konventas (*The Philadelphia Convention*), Prancūzijos steigiamasis susirinkimas (*Assemblée constituante*) ir Lenkijos ir Lietuvos valstybės

25 Aubert, J.-F. *La constitution, son contenu, son usage*. Recueil des travaux présentés au 125e Congrès des juristes suisses. Basel: Helbing & Lichtenhahn, 1991, p. 25.

26 Bardach, J.; Leśnodorski, B.; Pietrzak, M. *Historia ustroju i prawa polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993, p. 305.

27 Maurois, A. *Histoire des États-Unis, 1492-1946*. Paris: Éditions Albin Michel, 1947, p. 199.

28 Duverger, M. *Le système politique français*. 20e Editon. Paris: PUF, 1990, p. 18.

29 *Europos istorija, parašyta 14 Europos istorikų*. Vilnius: Alma littera, 2005, p. 255.

Ketverių metų seimas (*Sejm Czteroletni*) – institucijos, rengusios ir priėmusios pirmąsias konstitucijas. Visos jos – tautai atstovaujančios institucijos.

Filadelfijos konventas buvo išrinktas turint tikslą reformuoti buvusių britų kolonijų Šiaurės Amerikoje sąjungą, Steigiamasis susirinkimas – 1789 m. karaliaus sušauktų Generalinių luomų transformacijos darinys, Ketverių metų seimas (dar vadintas Didžiuoju) – 1788 m. išrinktas kaip konfederacinis seimas (t. y. kurio sprendimai priimami balsų dauguma ir kuris negalėjo būti nutraukiamas; 1790 m. prie jo prisijungė naujai išrinkti kitos kadencijos nariai ir toliau seimas dirbo su dvigubu atstovų skaičiumi; dauguma antros kadencijos parlamentarų buvo reformų šalininkai).

1787 m. Filadelfijos konventas parengia JAV Konstituciją, kuri turėjo sutvirtinti valstijų sąjungą. Konstitucija įtvirtino federalinę valstybės sandarą. Pažymėtina, kad susirinkę Filadelfijos konvento dalyviai iš pradžių nežinojo, koks bus jų galutinis sprendimas (jie buvo išrinkti turint tikslą modifikuoti konfederacijos straipsnius), bet jie aiškiai žinojo, kad nori išsaugoti buvusių kolonijų sąjungą ir jokių būdu nenori atkurti britų karaliaus tironijos. Tai buvo aišku.

Jų darbo rezultatas – 1787 m. Konstitucija. „Tai pirmoji Konstitucija pasaulyje, priimta tautos vardu (*“We the people of <...>*). Joje įtvirtintas principas, jog Konstituciją skelbia tauta, žmonijos istorijoje bus pakartotas daugelį kartų, daugelio pasaulio valstybių konstitucijose.“³⁰ Pagal JAV Konstituciją, subjektas – įgyvendinantis steigiamąją valdžią – tauta³¹. Konstitucija nustatoma ir priimama tautos vardu.

Prancūzijos Konstitucijos kūrėjai Steigiamajame susirinkime aiškiai žinojo, kad nenori feodalinės luominės tvarkos, nelygybės, sritinių skirtumų, bet buvo pasiryžę išsaugoti monarchiją, tik jau apribotą konstitucijos. 1791 m. Prancūzijos konstitucija priimta tautos atstovų vardu: „Nacionalinis susirinkimas, norėdamas nustatyti Prancūzijos konstituciją pagal principus, kuriuos jis ką tik pripažino ir paskelbė, neatšaukiamai panaikina institucijas, kurios žeidė laisvę ir teisių lygybę.“

1791 m. Prancūzijos Konstitucija „<...> buvo grindžiama dviem principais: nacionalinio suvereniteto ir valdžių padalijimo“³². Pagal nacionalinio suvereniteto principą visos valdžios – įstatymų leidžiamoji, teisminė ir vykdomoji – įkurtos Konstitucijos ir jų šaltinis buvo tauta. Tautos ir valstybės tapatumo doktrina keičia valstybės įkūnijimo monarcho asmenyje doktriną. Valstybė – politiškai organizuota nacionalinė bendrija.

30 Mesonis, G. Jungtinių Valstijų Konstitucija. Iš *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinių reguliavimą*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 35.

31 Minėta, kad JAV Konstitucija pradedama žodžiais: „Mes, Jungtinių Valstijų Tauta, siekdami sukurti tobulesnę sąjungą, įtvirtinti teisingumą, užtikrinti rimtį šalyje, organizuoti bendrą gynybą, rūpintis visų gerove ir išsaugoti laisvės teikiamą gerį mums bei mūsų ainiams, nustatome ir priimame šią Jungtinių Amerikos Valstijų Konstituciją.“ Taigi Konstitucijos preambulėje fiksuojama, kad tauta steigia Konstituciją, tačiau pats konstitucijos priėmimas, jos ratifikavimo procesas atspindi kiek kitą koncepciją. M. Römeris, analizuodamas amerikietišką steigiamosios galios variantą, pažymi: „<...> steigiamoji sankcija buvo rezervuojama ne federacinei tautai, bet federacijos nariams <...>, kurie šią steigiamąją galią vykdo kvalifikuotu jų daugumos nutarimu“ (žr. Römeris, M., *supra* note 21, p. 187). Tai lėmė aplinkybė, kad iš pradžių Jungtinės Valstijos buvo konfederacinis junginys, kuriame bendros valstybės elementas buvo neryškus. Nepaisant Konstitucijos priėmimo ir ratifikavimo būdo, pati Konstitucija savo steigėja postuluoja tautą.

32 Esmein, A. *Précis élémentaire de l'histoire du droit français de 1789 à 1811. Révolution, Consulat, Empire*. Paris: Librairie de la société du recueil J.-B. Sirey, 1911, p. 33.

„Ancien Régime laikais karalius buvo suverenias savo karalystėje³³, jo asmuo įkūnijo nacionalinę vienybę, o luomai, sritys, profesijos skyrėsi pagal savo statusą. Buvo pripažįstama, kad monarchas išreiškia bendrus interesus, tuo tarpu kiti junginiai turėjo ir reiškę savo specifinius teisėtus interesus. Revoliucija panaikino luominius, profesinius ar sritinius skirtumus. Taip užtikrinta tautos vienybė, tauta tapo vieningu lygiateisių piliečių korpusu; pripažinta, kad suverenitetas priklauso būtent jai. Jau 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos 3 straipsnyje buvo skelbiama: suverenitetas glūdi tautoje, jokia korporacija, joks asmuo negali vykdyti valdžios, kuri aiškiai nekyla iš tautos. Prancūzijos Konstitucijos III skyriaus 1 straipsnis skelbė: „Suverenitetas yra vienas, nedalomas, nenusavinamas ir neatimamas. Jis priklauso tautai; jokia tautos dalis joks asmuo negali pasisavinti jo įgyvendinimo.“³⁴ Tokia suvereniteto samprata nukreipta prieš monarcho valdžią, nes jeigu tautai priklauso suverenitetas, tai reiškia, kad jis nepriklauso monarchui. Kartu „<...> konstitucijos prasmė keičiasi; ji tampa steigiančiuoju aktu, kylančiu iš tautos atstovų, kurie veikia savo nuožiūra ir nustato naują santvarką“³⁵.

Lenkijos ir Lietuvos valstybės Konstitucija skelbė du subjektai: „Stanislovas Augustas iš dievo malonės ir tautos valios Lenkijos karalius, Didysis Lietuvos <...> kunigaikštis, drauge su dvigubos sudėties konfederuotu seimu, atstovaujančiu lenkų tautai <...>“. Taigi tautai čia atstovauja monarchas ir tautos atstovai, kurie priima konstituciją. Žinoma, tokia deklaracija, nepanaikinus luominio valstybės pobūdžio, kiek dirbtinė. Tačiau kryptis aiški: „<...> siekiama stiprinti valstybę, kad formuojama nebe bajorų, o moderni pilietinė tauta, kad kuriama konstitucinės monarchijos santvarka“³⁶.

6. Konstitucijų preambulėse įtvirtinti konstitucinio reguliavimo tikslai

Konstitucijos priimamos vienu tikslu – riboti valstybės valdžią ir tuo apsaugoti piliečių teises ir laisves. Tai klasika. Tačiau jei palygintume pirmųjų trijų konstitucijų preambulių tekstus, pastebėsime, kad jų autoriai preambulėse akcentavo ne tuos pačius dalykus. Naujos santvarkos kūrimo pagrindimas ir uždaviniai sieti su konkrečios šalies realijomis.

Antai JAV Konstitucijos kūrėjai pabrėžė siekius sukurti tobulę sąjungą, įtvirtinti teisingumą, užtikrinti šalyje rimtį, organizuoti bendrą gynybą, rūpintis visų gerove ir išsaugoti laisvės teikiamą gėrį. Iš esmės tai tam tikro valstybinio gyvenimo modelio postulavimas. Preambulėje dominuoja pozityvūs siekiai, noras sustiprinti tai, kas pasiekta iškovojus nepriklausomybę.

33 Pactet, P.; Mélin-Soucramanien, F. *Droit constitutionnel*. 27e édition. Paris: Éditions Dalloz, 2008, p. 265.

34 *Les Constitutions de la France de la Révolution à la IVe République*. Textes présentés par Ferdinand Mélin-Soucramanien. Paris: Dalloz, 2009, p. 9.

35 Bastid, P. *L'idée de Constitution*. Paris: Economica, 1985, p. 146.

36 Bumblauskas, A. Konstyucija 3 maja a amnezja historyczna Litwy i Polski. *Lex est Rex in Polonia et in Lithuania. Tradycje prawno-ustrojowe Rzeczpospolitej – doswiadczenie i dziedzictwo*. Warszawa: Wydawnictwo Trybunału Konstytucyjnego, 2008, p. 196.

1791 m. Prancūzijos Konstitucijos autoriai, priešingai, preambulėje akcentuoja dalykus, kurie turi būti pašalinti, kas kliudo įtvirtinti naują valstybinį būvį. Ši Konstitucija įtvirtino luominės santvarkos ir privilegijų panaikinimą, garantavo piliečių ir neatimamas žmogaus teises. Konstitucijos preambulėje buvo skelbiama, kad Nacionalinis susirinkimas, norėdamas priimti konstituciją, grindžiamą ką tik paskelbtais principais, „neatsaukiamai panaikina institucijas, kurios žeidė laisvę ir teisių lygybę“³⁷. Nėra daugiau nei bajorijos, nei perų, nei paveldimų, nei luomų skirtumų, nei tėvonių teismų, nei iš jų kylančių jokių titulų, laipsnių ar prerogatyvų, jokių riterių ordinų, jokių korporacijų ar pasižymėjimo ženklų, kuriems reikalauta įrodyti bajorystę, arba kurie suponavo kilmingą kilmę, nėra jokių kitų pirmenybių, išskyrus teikiamas viešiesiems pareigūnams, kai jie vykdo savo funkcijas.

Taip pat atmestas viešų pareigų pirkimas, jų paveldimumas. Jokia tautos dalis, joks individas nebeturi daugiau jokių privilegijų, jiems nebedaromos išimtys iš bendros visiems prancūzams teisės. Neliko luominių cechų, profesinių, meno ar amatų korporacijų. Įstatymas daugiau nebepripažįsta religinių įžadų ar kitų įsipareigojimų, kurie prieštarautų prigimtinėms teisėms arba Konstitucijai.

Taigi Prancūzijos Konstitucijos preambulės tekste dominuoja eliminavimo imperatyvai, jos nuostatų tonas itin griežtas. Šalyje reformos tik pradėtos, jaučiamas pasipriešinimas. Tik panaikinus praeities institutus galima naujos tvarkos kūryba. Tiesa, turime matyti visą konstitucinę sistemą ir nepamiršti, kad Konstitucijos įvade – 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija, kurioje įtvirtinta teisių ir laisvių sistema – pozityvios kūrybos pagrindas.

1791 m. Valdymo įstatymo autoriai teigia, kad „<...> pripažindami, jog mūsų visų likimas priklauso vien tik nuo tautos konstitucijos įvedimo ir išstobulinimo, iš ilgos patirties pažinę įsisenijusias mūsų valdymo ydas, siekdami pasinaudoti metu, kuriame Europa yra atsidūrusi, bei ta blėstančia akimirka, kuri mus sugrąžino mums patiems, laisvi nuo žeminančių svetimos prievartos reikalavimų, labiau už gyvybę, už asmeninę laimę brangindami politinę egzistenciją ir tautos, kurios likimas patikėtas mūsų rankoms, išorinę nepriklausomybę bei vidinę laisvę, taipogi norėdami pelnyti esamų ir būsimų kartų palaiminimą ir dėkingumą, nebudami kliūčių, kurios gali sukelti mumyse aistras, visuotinio gėrio, laisvės įtvirtinimo, mūsų tėvynės ir jų sienų išsaugojimo vardan su didžiausia dvasios tvirtybe priimame šią Konstituciją <...>“³⁸.

Valstybingumas, palanki situacija, svetimos prievartos reikalavimai, tautos politinė egzistencija – tokios buvo aktualijos, jos negalėjo neatsispindėti ir konstitucijos preambulėje. Konstitucija buvo suprantama kaip visuotinio gėrio, kaip laisvės išsaugojimo aktas.

37 *Les Constitutions de la France de la Révolution à la IVe République, supra* note 34, p. 5.

38 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 13.

7. Konstitucijų kaip teisinių dokumentų struktūra

Pirmosios konstitucijos ir pagal savo struktūrą tapo sekimo pavyzdžiais. Tiesa, tie pavyzdžiai labai nevienodi. Skiriasi jų teisinė technika, teksto apimtis, struktūros elementų išplėtojimo laipsnis.

JAV Konstituciją sudarė lakoniška preambulė ir septyni straipsniai. Pirmas straipsnis, skirtas įstatymų leidžiamosios valdžios institucijai – JAV Kongresui, skirstomas į dešimt skyrių, antras – vykdomajai valdžiai – į keturis, trečias – teisminei valdžiai – į tris, ketvirtas – valstijoms ir jų piliečiams – į keturis skyrius, o penktas–septintas straipsniai neskaidyti. Vėliau Konstitucija buvo papildyta pataisomis³⁹.

J. Bardachas analizuodamas Lenkijos ir Lietuvos valstybės Konstituciją pažymi: „Dėmesį atkreipia valdymo įstatymo glaustumas. Jį sudaro tik 11 straipsnių <...>. Tatai lėmė autorių nuostata, kad Konstitucija turi reglamentuoti tik pagrindinius santvarkos organizavimo principus, smulkesnius dalykus paliekant įstatymams“⁴⁰. Neturėtume pamiršti ir šio akto preambulės, kurioje formuluojami konstitucinio reguliavimo tikslai. Straipsnių pavadinimai apibūdina jų reguliavimo objektą, o jų išdėstymas – kūrėjų prioritetus: I. Viešpataujanti religija; II. Bajorai žemvaldžiai; III. Miestai ir miestiečiai; IV. Valstiečiai valsčionys; V. Valdymas arba viešųjų valdžių paskirtis; VI. Seimas arba įstatymų leidžiamoji valdžia; VII. Karalius, vykdomoji valdžia; VIII. Teisminė valdžia; IX. Regentystė; X. Karaliaus vaikų edukacija; XI. Tautos karinė jėga. Be to, 1791 m. spalio 20 d. Seimo priimtas „Abiejų tautų tarpusavio įžadas“ papildė konstitucinę sistemą.

1791 m. Prancūzijos Konstitucija pagal savo apimtį yra didžiausias teisinis aktas, lyginanti su JAV ir Lenkijos ir Lietuvos pagrindiniais įstatymais. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija yra tarsi jos įvadas, po jos ejo preambulė bei tokie skirsniai: I skirsnis. Pagrindinės nuostatos, kurias garantuoja Konstitucija; II skirsnis. Apie karalystės suskirstymą ir piliečių būklę; III skirsnis. Apie viešąsias valdžias (jį sudarė skyriai: I. Apie Nacionalinį įstatymų leidybos susirinkimą; II. Apie karaliaus valdžią, regentystę ir ministrus, III. Apie įstatymų leidžiamosios valdžios įgyvendinimą; IV. Apie vykdomosios valdžios įgyvendinimą; V. Apie teisminę valdžią); IV skirsnis. Apie valstybės ginkluotas pajėgas; V skirsnis. Apie valstybės mokesčius; VI skirsnis. Apie prancūzų tautos ir užsienio tautų santykius; VIII skirsnis. Apie Konstitucijos nuostatų peržiūrą.

Pirmųjų dviejų teisės aktų struktūra fragmentiška, o Prancūzijos 1791 m. akto struktūra išplėtotą, joje apčiuoptos svarbiausios būsimo europinio konstitucinio reguliavimo temos. Neatsitiktinai būtent šios Konstitucijos struktūros modelis turėjo įtakos ne vieno konstitucinio akto sandarai.

39 Pataisos (šiuo metu jų – 27) pridedamos prie JAV Konstitucijos.

40 Bardach, J. 1791 metų gegužės 3-osios Konstitucija ir Abiejų Tautų tarpusavio įžadas. *Konstytucja 3 maja 1791. 1791 gegužės 3-osios Konstitucija. The Constitution of May 3, 1791*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001, p. 95.

8. Valdžių padalijimas pirmosiose konstitucijose

„Didžiausią įspūdį darantis pirmųjų trijų konstitucijų panašumas susijęs su valdžių padalijimo principu.⁴¹ Gal kiek perdėtas teiginys, tačiau iš esmės jis teisingas, suvokiant, kad visų šių konstitucijų kūrėjų mintys pirmiausia kryo į valdžios organizacijos sutvarkymą pagal valdžių padalijimo principą. Valdžių padalijimo doktrinos įtvirtinimas visose konstitucijose buvo sunkiausias ir daugiausia rūpesčių kėlęs konstitucinių aktų kūrėjų uždavinys.

1787 m. JAV Konstitucijoje įtvirtinta valstybės valdžios organizacija buvo grindžiama valdžių padalijimo teorija, taip pat kolonijinių laikų bei nepriklausomo JAV gyvenimo laikotarpio patirtimi. Konstitucija apibrėžia svarbiausius valstybės organizacijos ir veiklos santykius. Įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžių atskyrimas, tiksliai suformuluoti šias valdžias įgyvendinančių institucijų įgaliojimai, santykių tarp federacijos ir valstybės reguliavimas – šio akto turinio elementai. JAV Konstitucijoje buvo nustatyta, kad įstatymų leidžiamosios valdžios įgaliojimai⁴² suteikiami Jungtinių Valstijų Kongresui, kurį sudaro Senatas ir Atstovų rūmai (ne vienerių rūmų įstatymų leidžiamoji institucija XIX a. mąstytojams tapo tarsi politikos mokslų aksioma⁴³); vykdomoji valdžia priklausė Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentui (II str. 1 skyrius); teismų valdžią vykdė vienas Aukščiausiasis Teismas ir tie žemesnieji teismai, kuriuos steigia Kongresas. Konstitucijoje regime *checks and balances* pagrindus, laidavusius valdžių pusiausvyros praktiką.

Pirmas Didžiosios Prancūzijos revoliucijos aktas, skelbęs valdžių padalijimo būtinybę konstitucinėje santvarkoje, buvo Nacionalinio susirinkimo 1789 m. rugpjūčio 26 d. priimta „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija“. Revoliucijos veikėjų konstitucinėje doktrinoje buvo jungiamos dvi idėjos: valdžių padalijimas ir suverenitetas. Valdžių padalijimas – ne vien politinės organizacijos elementas, bet ir valstybinio gyvenimo filosofijos taisyklė. Valdžios buvo suvokiamos kaip suvereniteto išvestinės dalys, jos gauna įgaliojimus iš tautos konkrečiai funkcijai vykdyti.

To meto prancūzų konstitucionalistų nuomone, sujungus asmens teisių garantijas su valdžių padalijimu galima tikėtis, kad Konstitucija bus veiksminga (prisiminkime nuolat cituojamą 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos 16 straipsnio nuostatą: „Visuomenėje, kurioje žmogaus teisių garantijos nėra užtikrintos ir valdžių padalijimas nustatytas, neturi konstitucijos“). Valdžių padalijimo sampratai esminę reikšmę turėjo 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos 3 straipsnis, kuriame buvo įtvirtinta, kad bet kokio suvereniteto principas glūdi iš esmės tautoje. Tai atstovaujamosios valdžios (t. y. valdžios, kuri atstovauja tautos valiai) principo įtvirtinimas.

41 Ludwikowski, R. R.; Fox, W. F., *supra* note 14, p. 157.

42 Tai diskusijų dėl įstatymų leidžiamosios valdžios galimos visagalybės atspindys. JAV Konstitucijos kūrėjai sąmoningai į Konstitucijos tekstą įrašė: „Kongresui suteikiami įstatymų leidžiamosios valdžios įgaliojimai“, bet ne „Kongresas vykdo leidžiamąją valdžią“. Tačiau toks formulavimas nepaneigia trinarės valdžių padalijimo sistemos.

43 (de) Tocqueville, A. *Apie demokratiją Amerikoje*. Iš prancūzų kalbos vertė V. Petrauskas. Vilnius: Amžius, 1996, p. 97.

Prancūzijos 1791 m. Konstitucija įtvirtino atstovaujamojo valdymą, grindžiamą nacionaliniu suverenitetu. Konstitucijoje buvo skelbiama, kad tauta turi du atstovus – įstatymų leidžiamąjį susirinkimą ir karalių. Santykiai tarp valstybės institucijų, laikantis Š. Montesquieu priesakų, buvo grindžiami valdžių padalijimo principu. Kaip matote, du pagrindiniai principai buvo valstybės valdžios organizacijos pagrindas: nacionalinis suverenitetas, kuris buvo paskelbtas „vieningu, nedalomu ir neatimamu“, neperduodamu jokiam organui ar asmeniui, ir valdžių padalijimas, pagal kurį savarankiškos, savitai formuojamos valdžios vykdo jam priklausiančius įgaliojimus.

Prancūzijos 1791 m. Konstitucijoje įstatymų leidžiamoji valdžia buvo patikėta Nacionaliniam įstatymų leidžiamajam susirinkimui, sudarytam iš tautos laisvai išrinktų tam tikram laikui atstovų, kuris veikia nuolat ir yra vienerių rūmų. Nacionalinis įstatymų leidžiamasis susirinkimas renkamas kas dveji metai, rengiant naujus rinkimus. Pagal Konstituciją kiekvienas dvejų metų laikotarpis sudaro vieną legislatūrą. Karalius neturėjo teisės paleisti įstatymų leidybos korpuso. Pasak A. Esmeino, 1791 m. Konstitucija nustatė valdymą, „kuris rėmėsi griežtu įstatymų leidžiamosios galios atskyrimu nuo vykdomosios galios <...>.“⁴⁴

Konstitucija suteikė įstatymų leidžiamajam korpusui tokius išimtinis įgaliojimus ir funkcijas: siūlyti ir priimti įstatymus (karalius galėjo tik kvieisti įstatymų leidybos korpusą apsvarstyti vieną ar kitą klausimą), nustatyti valstybines išlaidas ir valstybinius mokesčius, valstybės pajamų naudojimo priežiūrą ir reikalauti ataskaitos, priimti sprendimus steigti ar panaikinti valstybės tarnybas, priimti karaliaus siūlymu kasmet nutarimus dėl kariuomenės sudėties, laivų skaičiaus, priimti nutarimus dėl naudojimosi nacionalizuotu turtu ir jo nusavinimo tvarkos, patraukti atsakomybėn prieš aukščiausiąjį nacionalinį teismą ministrus ir pagrindinius vykdomosios valdžios atstovus ir kt. Karas galėjo būti paskelbtas tik įstatymų leidžiamojo korpuso dekretu, karaliaus siūlymu bei su jo sankcija. Susirinkimui patikėtas tarptautinių sutarčių dėl taikos, sąjungų, prekybos ratifikavimas; neratifikuota sutartis nesukels padarinių.

Vykdomoji valdžia patikėta karaliui, kuris ją įgyvendina per savo paties skiriamus ministrus. Karaliaus valdžia buvo apibūdinta kaip nedaloma ir paveldima, tačiau kartu paklūstanti įstatymams. Užimdamas sostą karalius privalėjo prisiekti tautai ir įstatymui. Paties karaliaus aktai įgaudavo galią tik patvirtinti atitinkamo ministro. Reikšmingas karaliaus įgaliojimas – atidedamojo veto teisė įstatymo leidybos susirinkimo priimtiems įstatymams (išskyrus įstatymus dėl mokesčių). Konstitucijoje „Prancūzijos karalius“ virsta „prancūzų karaliumi“ siekiant parodyti, „kad valdžia kyla iš žmonių, bet ne iš žemės.“⁴⁵

Teismai pagal Konstituciją buvo nepriklausomi nuo kitų valdžių. Teisėjus renka gyventojai tam tikram terminui ir jie negalėjo būti atleisti kitaip, kaip už padarytą pareiginių nusikaltimą, jei tai nustatė teismas. Specialiai Konstitucijoje buvo pažymėta, kad teismas negali kištis į įstatymų leidžiamąją veiklą.

44 Esmein, A. *Konstitucinės teisės principai (prancūzų ir palyginamieji)*. I tomas, I dalis. Kaunas: Teisininkų draugijos leidinys, 1932, p. 253.

45 Chantebout, B. *Droit constitutionnel et science politique*. 10 e édition. Paris: Armand Colin, 1991, p. 133.

Gegužės 3 d. Konstitucijos V straipsnis „Valdymas arba viešųjų valdžių paskirtis“ fiksavo, kad „lenkų tautos valdymą turi sudaryti trys valdžios ir šio įstatymo valia sudarys visiems laikams, tai yra: Įstatymų leidžiamoji valdžia Seime, aukščiausioji vykdomojo valdžia karaliuje bei Sargyboje ir teisminė valdžia šiam tikslui įkurtose ar įkursimose jurisdikcijose“⁴⁶.

Įstatymų leidžiamoji valdžia patikėta Seimui, kuri turėjo sudaryti Atstovų rūmai ir Senatorių rūmai, vadovaujami karaliaus. „Atstovų rūmai kaip tautos visavaldystės atspindys ir reiškėjas bus įstatymdavystės šventovė“⁴⁷ – skelbė VI straipsnis. Atstovų rūmai turėjo svarstyti projektus *dėl bendrųjų teisių*, t. y. konstitucinių, civilinių, kriminalinių, ir dėl nuolatinių mokesčių nustatymo. Pagal Konstituciją pasiūlymai dėl šių klausimų, sosto pateikti apsvarstyti vaivadijoms, žemėms ir pavietams ir sugrįžtantys instrukcijomis į rūmus, turėjo būti sprendžiami pirmiausia. Taip pat atstovų rūmuose pirmumo tvarka turėjo būti svarstomi Seimo nutarimai dėl laikinų rinkliavų, monetos vertės, valstybės paskolų ir kt. Konstitucija pabrėžė atstovų rūmų viršenybę tiek Senatorių rūmų, tiek karaliaus atžvilgiu.

Vykdomoji valdžia patikėta karaliui ir Įstatymų sargybai. Konstitucija skelbė sosto paveldėjimo principą. Toks dėmesys karaliaus institucijai – tiek pagarba tradicijai, tiek noras ją modernizuoti. Jis nieko bendra neturi su absoliutizmo siekiu. „Šiuo aspektu ši Konstitucija lygiavosi į Anglijos prieš šimtmetį įvestą santvarką.“⁴⁸ Karaliaus asmens neliečiamybės principas buvo derinamas su nuostata, kad visi aktai, kuriuos jis priima, turi būti vieno iš ministrų (Įstatymų sargybos narių) kontrasignuoti.

Įstatymų sargybos institutu buvo įteisinta kabinetinė valdymo sistema. Ministrai buvo atsakingi seimui (jei jų darbas įvertintas neigiamai 2/3 balsų dauguma, karalius privalėjo ministrą atšaukti ir jo vietoj skirti naują). Teisės pažeidimo atvejais ministrai galėjo būti patraukti atsakomybėn Seimo teisme.

Konstitucijos VIII straipsnis iš esmės paliko nepakeistą luominę teismų sistemą, tik vietoj žemių, miestų ir pakamarės teismų numatyti vaivadijų teismai (kaip pirmos instancijos), suvienodinti žemvaldžių teismai. Apeliacinė instancija buvo tribunolai, atskiri Didžiajai Lenkijai, Mažajai Lenkijai ir Lietuvai. Numatyti atskiri teismai miestiečiams.

Pirmosiose konstitucijose įtvirtinto valdžių padalijimo principo svarbą patvirtino tolesnė demokratinių valstybių konstitucinė praktika. Valdžių padalijimas tapo viena konstitucionalizmo aksiomų, kurių reikia laikytis organizuojant ir įgyvendinant valstybės valdžią.

9. Asmens teisės apsaugos klausimai pirmosiose konstitucijose

Iš pradžių JAV Konstitucijos tekste asmens teisių ir laisvių katalogo nebuvo. Pasirinktas Konstitucijos – tik valdžios organizaciją apibrėžiančio akto – modelis. Toks

46 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija, *supra* note 38, p. 21.

47 *Ibid.*, p. 22.

48 Bumblauskas, A. Gegužės 3-iosios Konstitucija ir Lietuva. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2006, 1: 320.

Filadelfijos konvento pasirinkimas tenkino ne visus Konstitucijos kūrėjus ar valstijas. „Net penkios valstijos, ratifikuodamos naująją Konstituciją, tai darė tik su išlyga, jog nedelsiant bus padarytos jos pataisos, įtvirtinančios žmogaus teises ir laisves. Tad 1791 m. pirmosios dešimt pataisų įsigaliojo ir tapo Jungtinių Valstijų Konstitucijos dalimi.“⁴⁹

Šios pataisos – garsusis *Bill of Rights* (*Teisių bilis*). Jis įtvirtino žodžio, sąžinės, tautiškų susirinkimų laisvę (I pataisa), asmens teisę turėti ir nešioti šaunamąjį ginklą (II pat.), draudimą be šeimininko sutikimo įkurdinti kareivius privačiuose namuose (II pat.), teisę į asmens, būsto, dokumentų ir turto neliečiamybę, apsaugą nuo nepagrįstų kratų ir areštų (IV pat.), procesines garantijas (prisiekusiųjų teismo galimybė, draudimą liudyti prieš save, riboti asmens laisvę, turta, atimti gyvybę be atitinkamo teismo sprendimo ir t. t.) (V pat.), kaltinamojo teisę į greitą ir viešą teismą, teisę susipažinti su kaltinimu ir t. t. (VI pat.), kad ne tik baudžiamosios, bet ir civilinės bylos gali būti nagrinėjamos prisiekusiųjų teismo (VII pat.), draudimą reikalauti didelių užstatų, imti dideles baudas, skirti žiaurias, neįprastas bausmes (VIII pat.); nustatė, jog nenurodytos konstitucijoje teisės nepaneigia kitų teisių ir laisvių (IX pat.), apibrėžė federacijos ir valstijų įgaliojimus, nurodant, kad federacijai neperduotos teisės lieka valstijoms ir jų žmonėms (X pat.). Žmogaus teises plėtė vėlesnės Konstitucijos pataisos ir praktika.

Taigi XVIII a. JAV konstitucinėje sistemoje įtvirtintos tik klasikinės teisės (iš esmės įvairios laisvės, garantijos nuo kriminalinio persekiojimo ir nuosavybės apsauga). Tačiau šių nuostatų svarba ypatinga – tai asmens prioriteto santykiuose su valstybe išraiška, tolesnės asmens teisių apsaugos pagrindas. Įsimintina Hamiltono pastaba: konstitucija pati yra „visiems ketinimams ir tikslams teisių bilis.“⁵⁰

Nacionalinio susirinkimo 1789 m. rugpjūčio 26 d. priimta Žmogaus ir piliečių teisių deklaracija tapo 1791 m. Prancūzijos Konstitucijos įvadu. Deklaracija įtvirtino prigimtines žmogaus teises ir laisves, piliečio ir valstybės santykius, konstitucinės santvarkos principus bei tautos suvereniteto idėją. Deklaracijoje skelbiamas klasikiniu pavyzdžiu tapęs konstitucinių teisių katalogas: nuo asmens laisvės iki nuosavybės teisės. Tokios šio akto nuostatos kaip kad kiekvieno žmogaus prigimtinių teisių įgyvendinimas yra ribojamas tik tiek, kiek būtina užtikrinti kitų visuomenės narių naudojimąsi tomis pačiomis teisėmis, kad šios ribos gali būti nustatytos tik įstatymu arba kad nuosavybė gali būti paimta tik įstatymo nustatytais atvejais aiškiai siekiant visuomenės naudos ir su sąlyga, kad bus teisingai ir iš anksto atlyginta, gyvos iki šiol.

Prancūzijos 1791 m. Konstitucijos kūrėjai netapatino Deklaracijos nuostatų su konstitucinių teisių garantijomis. Jos buvo skelbiamos I skirsnyje „Pagrindinės nuostatos, kurias garantuoja Konstitucija“. Tai buvo piliečių teisė eiti pareigas, teisingas mokesčių paskirstymas, lygybė baudžiamajam įstatymui. Konstitucija garantavo kaip prigimtines ir pilietines teises kilnojimosi, žodžio ir spaudos, susirinkimų, peticijų teises, buvo skelbiama? nuosavybės neliečiamumo garantija. Svarbi garantija buvo I skirsnio „Pagrindinės nuostatos, kurias garantuoja Konstitucija“ 3 pastraipoje išdėstyta nuostata: „Įstatymų leidžiamoji valdžia negali priimti įstatymų, kurie kėsintųsi ar kliudytų įgy-

49 Mesonis, G., *supra* note 30, p. 49.

50 Kay, R. S. American Constitutionalism. Iš *Constitutionalism. Philosophical Foundations*. Alexander, L. (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 21.

vendinti prigimtinės ir pilietinės teisės, įtvirtintas šiame skirsnyje ir garantuotas Konstitucijos <...>.⁵¹

Lenkijos ir Lietuvos valstybės Valdymo įstatyme (kaip rodo pats jo pavadinimas) žmogaus teisių apsaugos klausimai – išvestinis dalykas. Galima kalbėti tik apie jų įtvirtinimo embrioninę stadiją. Viena vertus, skelbiamos reikšmingos asmens teisės, kita vertus, jos skelbiamos padrikai, tekstas prieštaringas, jo nuostatos atspindi luominį požiūrį. Antai I straipsnyje skelbiama ir viešpataujanti religija, ir kartu suteikiama tikėjimo ramybė ir valdymo globa visiems žmonėms, kokios tikybos jie būtų, ir garantuojama visų apeigų ir tikėjimo laisvė. Bajorų luomui patvirtinamos visos teisės, laisvės ir pirmenybės privačiame ir viešajame gyvenime, visi bajorai pripažįstami lygiaverčiais, vienodai naudojami bajorų luomui skirtomis teisėmis ir privilegijomis, „o pirmiausia asmens saugumo, asmens laisvės ir žemės bei kilnojamojo turo nuosavybės teisėmis taip, kaip jos nuo amžių kiekvienam tarnavo<...>.“⁵² Bajorų asmens saugumas ir bet kokia teisėtai priklausanti nuosavybė gerbiam, tausojama ir stiprinama. Miestiečiams, pripažintus įstatymą „Mūsų kareliškieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse“ Konstitucijos dalimi, pripažįstama laisvė, paveldima nuosavybė, teisė rinkti ir būti išrinktais į miestų pareigybes, asmens neliečiamumas, teisė į teisingumą, numatytos plačios galimybės nobilituotis ir t. t. Pagal IV straipsnį valstiečiai buvo paimti įstatymo ir krašto globon. Šis straipsnis numatė asmens laisvę, tačiau tik tiems valstiečiams, kurie norėjo įsikurti šalyje arba pasitraukusiems iš šalies ir ketinantiems į ją grįžti.

10. Konstitucijų peržiūros galimybės

JAV 1787 m. Konstitucijoje buvo įtvirtintas Konstitucijos prioritetas (taip pat federacijos įstatymų), palygini su valstijų įstatymais. Buvo numatyta sudėtinga Konstitucijos pataisų procedūra. Konstitucijos V straipsnyje nustatyta, kad Kongresas, jeigu du trečdaliai abiejų rūmų narių nutars esant reikalinga, gali siūlyti konstitucijos pataisas arba prašant dviem trečdaliams valstijų įstatymų leidžiamųjų susirinkimų gali sušaukti konventą pataisoms siūlyti. Abiem atvejais tokios pataisos įsigalios kaip šios Konstitucijos dalis, jeigu jas ratifikuoja trijų ketvirtadalių valstijų įstatymų leidžiamieji susirinkimai arba trijų ketvirtadalių valstijų konventai – pagal tai, kokią ratifikavimo formą pasiūlys kongresas. Be to, buvo nustatyta, kad jokia pataisa, kuri gali būti priimta iki 1808 m., neturi būti koku nors būdu susijusi su pirmojo straipsnio devinto skyriaus pirmu ir ketvirtu punktais. Taip pat numatyta, kad nė vien valstija be savo sutikimo negali netekti lygaus atstovavimo senate.

Tokiu reguliavimu padėti pagrindai konstitucinio reguliavimo stabilumui. Žinoma, analizuojant šias nuostatas pastebima, kad sudėtinga keitimo tvarka – tik viena stabilumo prielaidų. Ne mažiau svarbus veiksnys tai, kad JAV Konstitucijoje įtvirtinta „<...>“ demokratinė santvarka atitiko socialinės evoliucijos liniją, nebuvo dirbtinė ir socialinio bendravimo dalyvių sąmonėje buvo harmoningai suderinta su jų gyvenamąja tikrąja

51 *Les Constitutions de la France de la Révolution à la IVe République, supra note 34, p. 6.*

52 *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija, supra note 38, p. 17.*

bei šios tikrenybės sąvokomis, – ir ši valdžios konstrukcija, sykių įgyvendinta, tvirtai laikėsi ir jokių pasikėsinimų jai sugriauti ir jos principų logikai pasipriešinti nebuvo⁵³. Tautos ir politinio elito konstitucinė kultūra (pagarbus požiūris į konstituciją) taip pat išmintinga JAV Aukščiausiojo Teismo konstitucijos aiškinimo politika per daugiau nei du konstitucijos gyvavimo šimtmečius laidavo konstitucinio teksto stabilumą.

Gegužės 3 d. Konstitucijos preambulėje buvo įtvirtinta, kad ši Konstitucija skelbiama šventa ir neliečiam, kol tauta įstatymo numatytu laiku savo aiškia valia pripažins būtina pakeisti joje kokį nors straipsnį. Konstitucijos VI straipsnyje buvo fiksuota, kad siekiant užkirsti kelią šiurkštiems ir dažniems tautos konstitucijos keitimams ir pripažįstant būtinybę ją tobulinti patyrus, kokių ji turės pasekmių visų gerovei, numatoma konstituciją peržiūrėti ir pataisyti kas dvidešimt penkeri metai. Tokių konstitucinių Seimą norima padaryti ekstraordinarinių pagal jam skiriamą įstatymą.

JAV Konstitucijos stabilumo teisinės garantijos pasirodė pakankamos, bet minėta *Valdymo įstatymą* galėtume vertinti tik hipotetiškai, nes jis galiojo per trumpai.

Prancūzijos 1791 m. Konstitucijos VII skyrius nustatė Konstitucijos nuostatų peržiūrėjimo tvarką. Jo 1 straipsnyje fiksuota, kad tautai priklausio neatimama teisė keisti savo konstituciją. Konstitucijos nuostatų peržiūra galima, kai paeiliui trys legislaturės pareikš vienodą siūlymą dėl kokio nors straipsnio pataisų. Nustatyta, kad artimiausioji ir dar viena legislaturės negalės siūlyti keisti jokio straipsnio. Ketvirtoji legislatura, papildyta 249 nariais, išrinktais departamentuose, dvigubu nei įprastu narių skaičiumi, sudarys Pataisų susirinkimą... Sąlygų sąrašą galėtume tęsti. VII skyriaus 1–8 straipsnių nuostatos prancūzų teisinėje literatūroje įvardijamos kaip įtvirtinusios „nepajudinamą“ konstituciją. Tačiau kaip ir kalbant apie Gegužės 3 d. Konstituciją, „nepajudinamumas“ tik hipotetinis, laiko ir patirties neišbandytas.

11. Pirmųjų konstitucijų reikšmė bei paveldas

Ką reiškė pirmosios konstitucijos?

Pirmąsyk įtvirtintas konstitucionalizmas. Valdžios ribojimo konstitucija koncepcija tampa realybe. Pradėtas naujos visuomenės gyvenimo tvarkymo etapas, pasiūlyti pirmi konstitucinio reguliavimo modeliai. Pripažintas valdžių padalijimo modelio universalumas įtvirtinant konstitucinę demokratiją. Pasirodė, kad konstitucija tinkama tiek respublikinei, tiek monarchinei santvarkai. Paaiškėjo ir žmogaus teisių instituto reikšmingumas.

Be dalykų, svarbių tuo laikotarpiu, konstituciniuose tekstuose rasime į perspektyvą nukreiptų nuostatų. Nuostatų, kurių tikroji prasmė išryškėjo tik ilgainiui. Antai būsimą konstitucinę kontrolę pranašauja JAV Konstitucijos VI straipsnio nuostata, kad ši konstitucija yra aukščiausioji šalies teisė, Valdymo įstatymo preambulės teiginys, kad „šią konstituciją turi atitikti kiti dabartinio Seimo išleisiami įstatymai“, Prancūzijos Konstitucijos I skirsnio nuostata, kad įstatymų leidžiamoji valdžia negali priimti įstatymų,

53 Römeris, M., *supra* note 21, p. 196–197.

kurie kėsintūsi ar kliudytų įgyvendinti prigimtinės ir pilietinės teises, įtvirtintas šiame skirsnyje ir garantuotas Konstitucijos. Reikės ilgai laukti, kol į konstitucijų tekstus bus įrašomos panašios kaip 1791 m. Prancūzijos Konstitucijos VI skirsnio nuostatos: „Prancūzų tauta atsisako bet kokio užkariaujamojo karo ir niekada nepanaudos savo pajėgų prieš jokios tautos laisvę.“⁵⁴ Net apie Lietuvos ir Lenkijos Konstituciją galima teigti: „Iš karto galiu pasakyti, kad Gegužės 3 d. Konstitucija pakeitė arba norėjo pakeisti mūsų visuomenę. Joje buvo įtvirtinta ne tik esminė valstybės valdymo reforma, bet ir pakloti pamatai pilietinėms Lietuvos ir Lenkijos visuomenėms.“⁵⁵

Konstitucijose atsispindi tautos kuriamoji dvasia. Tiesa, jos mastai kiek skiriasi. Amerikiečiams reikia įtvirtinti naują valstybinio gyvenimo būvį, prancūzai sprendė feodalizmo šalinimo problemas, o Lenkijos ir Lietuvos politinei tautai rūpėjo valstybės išsaugojimas.... Tačiau visi renkasi konstitucinį kelią.

Žinoma, šių aktų nereikėtų idealizuoti. Turime matyti, kad pagal Gegužės 3 d. Konstituciją Lenkijos ir Lietuvos valstybė ir toliau liko bajorų valstybe. Luominių jos pobūdį liudija straipsniai, skirti bajorams žemvaldžiams, miestams ir miestiečiams, valstiečiams. Be luomiškumo reikia matyti ir „religijų lygiateisiškumo trūkumą, nors ir sušvelnintą individualios religijos laisvės garantavimu“⁵⁶.

JAV Konstitucija, nepaisant visų jai skirtų pagyrimų, neišsprendė vergovės panaikinimo klausimo. Šiuo atveju pažangios idėjos nusileido tuometinio kolonijų gyvenimo realijoms ir grupiniams interesams.

Prancūzijos 1791 m. Konstitucijos vertintojai „pabrėžia Konstitucijos techninius trūkumus, kurie bendri visoms ribotoms monarchijoms“⁵⁷. Reguliavimas ne gelbėjo, o kliudė spręsti kilusius nesutarimus. 1792 m. rugpjūčio 10 d. Įstatymų leidžiamasis susirinkimas suspendavo Liudviko VII įgaliojimus, o susirinkęs Konventas priėmė sprendimą dėl karalystės panaikinimo ir paskelbė vieningą ir nedalomą respubliką (1792 m. rugsėjo 22 ir 25 d. dekretai)⁵⁸.

Konstitucijų likimai skirtingi. Ne kartą minėjome JAV Konstitucijos ilgaamžį gyvavimą ir „trumpalaikes“ Prancūzijos (galiojo tik iki 1792 m. rugpjūčio 10 d., kai buvo sustabdyta karaliaus valdžia) bei Lenkijos ir Lietuvos valstybių konstitucijas (galiojo tik 14 mėnesių, iki 1792 m. liepos 23 d., kai karalius Stanislovas Augustas prisijungė prie Targovicos konfederacijos).

Žinoma, vien jau rašytinės konstitucijos, kaip aukščiausios galios akto, ribojančio valstybės valdžią, priėmimas savaime buvo didžiausia sėkmė. Tačiau dar didesnė sėkmė, jei konstitucinė tvarka išlaiko laiko išbandymus. JAV Konstitucija mums iki šiol

54 *Les Constitutions de la France de la Révolution à la IVe République*, supra note 34, p. 46–47.

55 Nikžentaitis, A. Gegužės 3 dienos Konstitucijos istorinė reikšmė. *1791 metų gegužės 3 dienos Konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga*. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2007, p. 63.

56 Šileikis, E. 1791 metų Valdymo įstatymas Lietuvos Respublikos Konstitucinės teisės sistemoje. *1791 metų gegužės 3 dienos Konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga*. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2007, p. 114.

57 Duverger, M., supra note 28, p. 35.

58 Giquel, J.; Giquel, J.-E. *Droit constitutionnel et institutions politiques*. 21 e édition. Paris: Montchrestien, 2007, p. 418.

svarbi kaip galiojanti teisė: tiek konstitucinės nuostatos, tiek jų aiškinimo ir taikymo praktika ir toliau tiesiogiai daro įtaka konstitucinėms sistemoms.

JAV Konstitucija – „tėvų-kūrėjų“ kompromiso, visiškai atitinkančio konstitucionalizmo dvasią, rezultatas. Konstitucija įtvirtina valstybės organizaciją, sukurtą derinant stiprios federacijos ir valstijų savarankiškumo siekius. Reikšmingas ir Konstitucijoje įtvirtinto griežto valdžių padalijimo modelio, stabdžių ir atsvarų užtikrinimo pavyzdys. E. Laboulaye, vertindamas JAV Konstituciją ir XIX a. konstitucinę praktiką, rašė: „Amerikiečių Konstitucija visiškai nedemagogiška. Joje yra teisinės priemonės pajauti tautos valią, ją išgryninti ir nuraminti aistras ir ši valia, taisyklingai pareikšta, laikoma absoliučia valdymo taisykle.“⁵⁹ Aleksui de Tocqueville’iui JAV Konstitucija ypatingas įstatymų sąvadas, kuris, išreikšdamas visos tautos valią, įpareigoja jo laikytis tiek valdžią, tiek piliečius. „Jungtinėse Valstijose konstitucija turi tokią pat galią ir įstatymų leidėjams, ir paprastiems piliečiams. Taigi ji yra pagrindinis įstatymas ir negalėtų būti įstatymu keičiama. Vadinas, teisinga, kad teismai pirmiausia turi laikytis konstitucijos, o ne visų kitų įstatymų.“⁶⁰ JAV Konstitucijos taikymas, JAV Aukščiausiojo Teismo Konstitucijos aiškinimo praktika („gyvosios“ Konstitucijos idėja), konstitucinės justicijos įtvirtinimas – ne mažiau svarbūs konstitucionalizmo įtvirtinimo aspektai. Konstitucija – ne tiek tekstas, kiek valstybinio gyvenimo praktika. Jei sakoma, kad „Jungtinės Valstijos turi stiprią konstituciją“, mes girdime metaforą⁶¹. Tai daugiareikšmė metafora, išreiškianti amerikinės konstitucinės sistemos pripažinimą. Visais minėtais aspektais JAV Konstitucija itin patraukli, tapusi sektinu pavyzdžiu kitų šalių konstitucijų projektuojams.

Beje, vien sekimas geru pavyzdžiu dar negarantuoja sėkmės. XIX a. A. de Tocqueville’is rašė: „Norėdami sukurti federaciją, meksikiečiai beveik ištaisai nukopijavo savo kaimynų Amerikos anglų federalinę konstituciją. Bet į savo kraštą perkeldami įstatymo raidę, jie nesugebėjo drauge perkelti tam įstatymui gyvybę įkvepiančios dvasios. Tad matome, kaip amžinai užsikerta jų dvigubos valdžios mechanizmas. Ir Sąjungos, ir atskirų valstijų valdžia kasdien peržengia konstitucijos nubrėžtus joms rėmus ir vis išsiskverbia į viena kitos įtakos sferas. Dar ir dabar Meksika čia ritasi į anarchiją, čia griebiasi karinio despotizmo, čia iš karinio despotizmo vėl nusirita į anarchiją.“

Prancūzijos revoliucijos įnašas į konstitucinę raidą nepamatuojamas. Jau 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos 16 straipsnyje išdėstyta konstitucijos koncepcija: „Visuomenė, kurioje teisės negarantuotos ir kurioje nėra valdžių padalijimo, neturi konstitucijos.“ Daugelis koncepcijų „nukalta“ jos metais (ko verta vien Sieyès'o steigiamosios ir įsteigtosios valdžios skyrimo koncepcija). Galima sakyti, kad Prancūzijos 1791 m. Konstitucija išsiskyrė „įnašu į konstitucinės teisės teoriją“⁶². Tas įnašas tiek tiesioginis, tiek per vėlesnes Prancūzijos konstitucijas ar tarpinius šaltinius (ieškant šios

59 Laboulaye, E. *De la Constitution américaine et de l'utilité de son étude*. Paris: Imprimerie de Hennuyer et C., 1850, p. 11.

60 de Tocqueville, A., *supra* note 43, p. 113.

61 Michelman, F. I. Constitutional Authorship. Iš *Constitutionalism. Philosophical Foundations*. Alexander, L. (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 65.

62 Gerkrath, J., *supra* note 6, p. 44.

įtakos reikėtų analizuoti Prancūzijos konstitucijų kaitos kelią, nagrinėti Lotynų Amerikos ar kitų Europos šalių pagrindinius aktus ir t. t.).

Konstitucinių procesų tyrinėtojai pastebi, kad Prancūzijos revoliucijos konstitucinė teisė turi būti visiems, kurie studijuoja viešąją teisę, tuo, kas yra romėnų teisė studijuojantiems civilinę teisę. Kiekviena civilizacija remiasi romėnų teise, kiekvienas šiuolaikinių tautų politinis karkasas randa pradžią prancūzų revoliucijos dokumentuose, mintyse, dramoje. Tų laikų Prancūzijos konstitucijos – viešosios teisės „gramatika“. Gal tai kiek ir per siauras požiūris. Nuo 1789 m. Deklaracijos per konstitucijas reikia vesti kelią į didžiąją privatinės teisės transformaciją, kurią įkūnijo Prancūzijos civilinis kodeksas.

Lenkijos ir Lietuvos konstitucijos poveikis lokalesnis (labiau regioninis), jį svarbesnė kaip istorinis pavyzdys. „Vėlesnės kartos Gegužės 3-iosios Konstituciją vertino kaip turinčią veikiau simbolinę nei praktinę reikšmę.“⁶³ Tai buvo tautos valios gyventi laisvėje paminklas, nuolatinis priekaištas pasidalijusiems šalį valstybėms. Pasitraukę į emigraciją šios konstitucijos kūrėjai H. Kołłątaj, I. Potocki, F. S. Dmochowski 1793 m. darbų rinkinyje *“O ustanowienu i upadku Konstitucji 3 Maja”* („Apie Gegužės 3 d. Konstitucijos priėmimą ir žlugimą“) rašė, kad „Lenkija Seimo konstituciniais įstatymais parodė, kad pagal tikrąją apšvietą, protingą teisėkūrą, žmogaus teisių suvokimą ir pagarbą joms prilygsta pažangiausioms Europos tautoms.“⁶⁴

Žinoma, šis aktas savo įtaka konstituciniam procesui gerokai nusileidžia pirmųjų JAV ar Prancūzijos konstitucijų įtakai, tačiau jo reikšmė bent jau regiono konstitucinei raidai neabejotina. Šių dienų požiūriu Gegužės 3-iosios Konstitucijos „autentiškai norminei substancijai“ galima priskirti konstitucingumo garantijas, konstitucinės monarchijos užuomazgas, parlamentarizmo (atstovavimo tautai, laisvojo mandato, daugumo principo) normas, miestiečių teisių įtvirtinimą ir teritorinės (ne luominės) miestų savivaldos sukūrimą⁶⁵.

Tiek pačios konstitucijos, tiek minėtų kategorijų įtaka jaučiama lenkų mokslinėje mintyje, XX a. konstitucinėje kūryboje. Lietuvoje dėl istorinių realijų kone iki XXI a. ji buvo atsidūrusi tyrimų nuošalyje, nors ir žinoma. Antai A. Janulaitis dar XX a. pradžioje rašydamas apie 1791 m. Konstitucijos laikus teigė, jog tuomet „<...> bandyta prisiartinti prie dabartinio parlamentarizmo; ypač šiuo žvilgsniu daug yra padariusi 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija ir ją papildę įstatymai<...>“⁶⁶. Atkuriant istorinę atmintį būtina rasti vietą ir 1791 m. Lenkijos ir Lietuvos valstybės Konstitucijai.

Išvados

XVIII a. pabaigoje priimtos pirmosios rašytinės konstitucijos (JAV 1787 m., Lenkijos ir Lietuvos valstybės ir Prancūzijos – 1791 m.) žymi konstitucionalizmo eros pra-

63 Davies, N., *supra* note 20, p. 569.

64 Bardach, J.; Leśnodorski, B.; Pietrzak, M., *supra* note 26, p. 318.

65 Šileikis, E., *supra* note 56, p. 114.

66 Janulaitis, A. *Lietuvos visuomenės ir teisės istorija*. Vilnius: Bajeviskio spaustuvė, 1916, p. 195.

džią. Tai vadinamojo pirmojo konstitucijų raidos etapo (bangos) konstitucijos, padėjusios pamatus tolesniam konstitucionalizmo įtvirtinimui pasaulyje. Galima teigti, kad:

- nors pirmosiose konstitucijose įtvirtintų reguliavimo modelių įtaka tolesnei konstitucionalizmo raidai skirtinga, tačiau nuo pat XVIII a. pabaigos konstitucijų esmės samprata liko ta pati: valdžios ribojimas konstitucija, aukščiausios galios teisės aktu, siekiant apsaugoti asmens teises; jos aukščiausiu teisiniu lygiu įtvirtino demokratijos ir asmens laisvės standartus, pradėjo procesą, kuris per du šimtmečius apėmė visą pasaulį;
- pirmieji konstituciniai aktai neatsirado iš nieko, pasiruošimas jau buvo, tam tikros valdžios ribojimo tradicijos, elito teisinės sąmonės lygis ir visuomeninių lūžžių metu konstitucijos idėja pasirodė esanti vaisinga siekiant procesams suteikti kryptingus teisinius rėmus;
- pirmosios rašytinės konstitucijos įtvirtino valdžios organizaciją ir asmens teises, t. y. pasiūlė minimalų konstitucinį reguliavimą, be kurio konstitucija negali vadintis konstitucija, koncepcija;
- iš karto pasiūlyti keli konstituciniai modeliai patvirtino taisyklę, kad vieno visiems tinkamo konstitucinio modelio negali būti, kad konstitucinės sistemos turi atitikti šalies socialinius poreikius, kultūrą;
- visos šios konstitucijos, nepaisant jų individualumo, yra vienos istorinės epochos kūriniai (įvardijamos kaip pirmoji konstitucionalizmo įtvirtinimo banga);
- pirmosiose konstitucijose pasiūlyti konstitucijų kūrimo technikos standartai (itin bendros nuostatos, formuluojamos kaip principai), struktūra, sudėtingos keitimo taisyklės, siekiant laiduoti šių aktų stabilumą.

Literatūra

- Banaszak, B. *Prawo konstytucyjne*. 3 wydanie. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2004.
- Bardach, J. 1791 metų gegužės 3-osios Konstitucija ir Abiejų Tautų tarpusavio įžadas. *Konstytucja 3 maja 1791. 1791 gegužės 3-osios Konstitucija. The Constitution of May 3, 1791*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001.
- Bardach, J.; Leśnodorski, B.; Pietrzak, M. *Historia ustroju i prawa polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993.
- Bastid, P. *L'idée de Constitution*. Paris: Economica, 1985.
- Beaud, O. *L'histoire du concept de Constitution en France. De la Constitution politique à la Constitution comme statut juridique de l'Etat* [interaktyvus]. *Jus politicum* [žiūrėta 2009-12-21]. <<http://juspoliticum.com/L-histoire-du-concept-de.html?artpage=4-6>>.
- Bumblauskas, A. Konstitucija 3 maja a amnezja historyczna Litwy i Polski. *Lex est Rex in Polonia et in Lithuania. Tradycje prawno-ustrojowe Rzeczpospolitej – doswiadczenie i dziedzictwo*. Warszawa: Wydawnictwo Trybunała Konstytucyjnego, 2008.
- Bumblauskas, A. Gegužės 3-iosios Konstitucija ir Lietuva. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2006, 1.
- Chantebout, B. *Droit constitutionnel et science politique*. 10 e édition. Paris: Armand Colin, 1991.

- La continuité constitutionnelle en France depuis 1789.* Journées d'études des 16-17 mars 1989. Paris-Aix-Marseille: Economica: PUAM, 1990.
- Duverger, M. *Le système politique français.* 20e édition. Paris: PUF, 1990.
- Esmein, A. *Précis élémentaire de l'histoire du droit français de 1789 à 1811. Révolution, Consulat, Empire.* Paris: Librairie de la société du recueil J.-B. Sirey, 1911.
- Esmein, A. *Konstitucinės teisės principai (prancūzių ir palyginamieji).* I tomas, I dalis. Kaunas: Teisininkų draugijos leidinys, 1932.
- Gerkrath, J. *L'émergence d'un droit constitutionnel pour L'Europe. Modes de formation et sources d'inspiration de la constitution des communautés et de l'Union européenne.* Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, 1997.
- Giquel, J.; Giquel, J.-E. *Droit constitutionnel et institutions politiques.* 21e édition. Paris: Montchrestien, 2007.
- Janulaitis, A. *Lietuvos visuomenės ir teisės istorija.* Vilnius: Bajeviskio spaustuvė, 1916.
- Jarašiūnas, E. Konstitucionalizmo priešistorė: ištakos ar pirmavaizdis? *Jurisprudencija.* 2009, 4(118).
- Jarašiūnas, E. Nuo pirmosios iki naujausių konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą. *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.* Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
- Jučas, M. Gegužės 3 d. Konstitucijai. *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.
- Kay, R. S. *American Constitutionalism.* Iš *Constitutionalism. Philosophical Foundations.* Alexander, L. (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Kūris, E. Konstitucija, konstitucinė doktrina ir Konstitucinio Teismo diskrecija *Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas. Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga.* Vilnius, 2002.
- La continuité constitutionnelle en France depuis 1789.* Journées d'études des 16-17 mars 1989, Paris-Aix-Marseille: Economica - PUAM, 1990.
- Les Constitutions de la France de la Révolution à la IVe République.* Textes présentés par Ferdinand Mélin-Soucramanien. Paris: Dalloz, 2009.
- Les Constitutions de France depuis 1789.* Présentation par Jacques Godechot, Paris: Garnier-Flammarion, 1970.
- Ludwikowski, R. R.; Fox, W. F. *The Beginning of the Constitutional Era. A Bicentennial Comparative Analysis of the First Modern Constitutions.* Washington: The Catholic University of America Press, 1993.
- Mesonis, G. Jungtinių Valstijų Konstitucija. *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.* Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
- Michelman, F. I. Constitutional Authorship. Iš *Constitutionalism. Philosophical Foundations.* Alexander, L. (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Nikžentaitis, A. Gegužės 3 dienos Konstitucijos istorinė reikšmė. *1791 metų gegužės 3 dienos Konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga.* Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2007.
- Pantelis, A. Inflation constitutionnelle et constitutions laconiques: l'étendue de la question. *European Public Law Series. Bibliothèque de droit public européen.* Volume XXIX. The Constitutional Revision in Today's Europe. La révision constitutionnelle dans l'Europe d'aujourd'hui. Amato, G.; Braibant, G.; Venizelos, A. (eds.). London: Esperia Publications Ltd, 2002.
- Pactet, P.; Mélin-Soucramanien, F. *Droit constitutionnel.* 27e édition 1 jour septembre 2008. Paris: Éditions Dalloz, 2008.
- Quermonne, J. L. *Les régimes politiques occidentaux.* 3e édition revue et complétée. Paris: Édition du Seuil, 1994.
- Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė. II d. Konstitucinės institucijos. I tomas. Su-*

- verenitetas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1939.
- Stačiokas, S. Europos konstitucijų eros pradžia Lietuvoje. *1791 metų gegužės 3 dienos Konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga*. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2007.
- 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.
- Šileikis, E. 1791 metų Valdymo įstatymas Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės sistemoje. *1791 metų gegužės 3 dienos Konstitucijos ir trečiųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių įstojimo į Europos Sąjungą metinių iškilmingo minėjimo ir konferencijos medžiaga*. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2007.
- (de) Tocqueville, A. *Apie demokratiją Amerikoje*. Iš prancūzų kalbos vertė V. Petrauskas. Vilnius: Amžius, 1996.
- Užsienio šalių konstitucijos*. Mokomasis leidinys (sudarė E. Jarašiūnas, G. Mesonis). Antrasis leidimas. Vilnius: LTU, 2004.
- Wandycz, P. S. *Laisvės kaina. Vidurio ir Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*. Vertė A. Sabonis. Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- Vincent, B. Le poids inégal du passé dans les régimes constitutionnels d'Europe centrale et orientale. *Revue d'études politiques et constitutionnelles est-européennes*. 2006, numéro spécial «Les systèmes post -communistes. Approches comparatives».
- Vrabie, G. La révision de la constitution roumaine-impératif accepté. *European Public Law Series. Bibliothèque de droit public européen*. Volume XXIX. The Constitutional Revision in Today's Europe. La révision constitutionnelle dans l'Europe d'aujourd'hui. Amato, G.; Braibant, G.; Venizelos, A. (eds.). London: Esperia Publications Ltd, 2002.

ABOUT THE FIRST CONSTITUTIONS AND THEIR SIGNIFICANCE

Egidijus Jarašiūnas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *In this article the author analyzes the first written constitutions adopted at the end of the eighteenth century (the Constitution of the United States of 1787, the Constitution of Polish – Lithuanian State and the Constitution of France of 1791). These constitutional acts mark the beginning of the era of constitutionalism. These are the constitutions of the first phase ('wave') of constitutional development, which laid the foundations for the further establishment of constitutionalism in the world.*

The history of the first modern constitutions confirms that the nations adopt constitutions in order to protect individuals from possible abuses of state power. The essence of constitutional regulation is the restriction of this power. The three countries differ in many ways, but all had certain tradition of the restriction of powers. The first modern constitutions established the separation of powers and protected classical individual rights. They have become an example for the authors of later constitutions. These constitutions propose legal

standards for constitutional development. Each of these constitutions is an original system of principles and norms.

The purpose of the author of the present article is to expose the legal regulation of the first constitutions, their common and individual attributes, to reveal the essence of each constitutional system. The fate of these constitutions is different. The Constitution of the United States of 1787 is still valid and has a direct influence on the development of constitutionalism in the world for two centuries; the Polish – Lithuanian Constitution of 1791 as well as the French Constitution of 1791, on the contrary, were short-acting and their influence on modern constitutional processes is indirect—they remain as a historical example and in this way may influence the subsequent constitutional regulation. The author of the article makes several conclusions. Firstly, a comparison between the first constitutional acts and modern constitutions shows that since the eighteenth century the conception of a constitution remains—a constitution is still understood as an act of the supreme power of the state, which limits government powers and protects individual rights. Secondly, the first constitutions established the standards of democracy and personal freedoms and, furthermore, began the process of constitutional expansionism. These constitutions proposed the constitutional regulatory minimum, without which a constitution cannot be called a constitution.

Keywords: *written constitution, development of constitutional regulation, restriction of state power, separation of powers, human rights.*

Egidijus Jarašiūnas, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: konstitucinė justicija, valdžios institucijų santykiai, konstitucijos teorija.

Egidijus Jarašiūnas, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Constitutional Law, professor. Research interests: constitutional justice, relations between state authorities, constitutional theory.